

Μάθημα 6ο: Πνευματολογία

Το Άγιο Πνεύμα και η συμβολή του στο έργο της σωτηρίας

ΣΤΑΥΡΟΥ ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ
ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΔΟΓΜΑΤΙΚΗΣ

«Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν»: Το Άγιο Πνεύμα και η συμβολή του στο έργο της σωτηρίας

Η πίστη της Εκκλησίας για το Άγιο Πνεύμα

1. Το Άγιο Πνεύμα ως πρόσωπο της Αγίας Τριάδος: «Το σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον»

- 1.1. Η μαρτυρία της Αγίας Γραφής για το Άγιο Πνεύμα
- 1.2. Η πρόκληση των πνευματολογικῶν αιρέσεων
- 1.3. Η διδασκαλία της Β' Οικουμενικῆς Συνόδου

2. Άγιο Πνεύμα και ιστορία

- 2.1. Το Άγιο Πνεύμα χορηγός της ζωῆς: «Το ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν»
- 2.2. Η συνέργεια του Αγίου Πνεύματος στη Θεία Οικονομία: Το Άγιο Πνεύμα συμπαρίσταται και μαρτυρεῖ τον Ιησοῦ Χριστό
- 2.3. Το καθοριστικό έργο του Αγίου Πνεύματος στη ζωή της Εκκλησίας: Ο Χριστός δια του Αγίου Πνεύματος «Εκκλησίας σάρκα ἀνέλαβεν» (Ιωάννης Χρυσόστομος)

Η πίστη της Εκκλησίας για το Άγιο Πνεύμα

Το Άγιο Πνεύμα ως πρόσωπο της Αγίας Τριάδος: «Το σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον»

Η μαρτυρία της Αγίας Γραφής για το Άγιο Πνεύμα

Στη βιβλική και πατερική θεολογία η ανάληψη του Χριστού συνδέεται ἀρρηκτα με την κάθοδο του Αγίου Πνεύματος. Η ἔλευση του Παρακλήτου είναι σαφές ότι αποτελεί κατά κάποιο τρόπο οργανική συνέχεια του επίγειου έργου του Χριστού και εγγράφεται στα σωτηριώδη αποτελέσματα της ἑνσαρκῆς οικονομίας του Θεανθρώπου. Αν ο Χριστός με την προσαγωγή της ἀνθρώπινης φύσης στον Θεό και Πατέρα περατώνει το έργο της οικονομίας του, τούτο δεν σημαίνει ότι παύει πλέον να ενεργεί και να ἔλκει τις ιδιαίτερες ἀνθρώπινες υποστάσεις εκεί όπου αυτός εισήλθε ως πρόδρομος. Ο ἀναληφθείς και καθεζόμενος στα δεξιά του Θεού και Πατρός ἀναδεικνύεται «κοινωνός και κατά το ἀνθρώπινον» της αποστολής του Αγίου Πνεύματος. Η θεωμένη ἀνθρωπότητα του Χριστού κοινωνεί πλήρως στην τριαδική ευδοκία, ὥστε συνεργεί με τον Πατέρα στην αποστολή του Πνεύματος. Ἀλλά και το ίδιο το Πνεύμα ἔρχεται στην Εκκλησία «αυτοβούλως» ως ομότιμο πρόσωπο. Η οργανική αυτή ἀλληλουχία της Ἀνάληψης με την Πεντηκοστή, ἐνῶ δηλώνει ότι ἡ ἔλευση του Πνεύματος συνδέεται και είναι ἀχώριστη ἀπὸ το έργο του Χριστού, συνάμα συνιστά μία θεοφάνεια του Αγίου Πνεύματος κατ' ἐξοχήν.

Πράγματι, ἡ παρουσία του Πνεύματος κατά την Πεντηκοστή ἀνακεφαλαιώνει τη σωτηριώδη οικονομία, διότι κατ' αὐτόν τον τρόπο ἀποκαλύπτεται πλήρως το μυστήριο της Αγίας Τριάδος ως μυστήριο της σωτηρίας. Το Άγιο Πνεύμα ἔρχεται ως «κύριον» και φανερώνεται ως ιδιαίτερη ὑπόσταση με την παράδοξη κάθοδό του με τη μορφή των

πύρινων γλωσσών. Αν ο ενανθρωπήσας Υιός κατά την πραγματοποίηση της ευδοκίας του Πατρός αναφαίνεται ως το κέντρο και ο σκοπός της ένωσης κτιστού και ακτίστου από καταβολής κόσμου, τούτο καθίσταται γεγονός δια μέσου της αδιάκοπης συνέργειας του Αγίου Πνεύματος. Η δράση του Αγίου Πνεύματος, αχώριστη από το έργο του Υιού, καλύπτει εξαρχής ολόκληρο το πλαίσιο των σχέσεων Θεού, κόσμου και ανθρώπου και ασφαλώς δεν πρωτοεμφανίζεται στην Πεντηκοστή. Από τη δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου έως τον Θεάνθρωπο Χριστό και την Εκκλησία, το έργο του Αγίου Πνεύματος εκδιπλώνεται κατά στάδια. Με βάση τα όσα ήδη έχουμε αναφέρει για την αποκάλυψη της Αγίας Τριάδος, θα επιχειρήσουμε μία σύντομη ανακεφαλαίωση της παρουσίας και δράσης του Αγίου Πνεύματος μέχρι την Πεντηκοστή.

Ήδη κατά την εκδήλωση της δημιουργικής πράξης του Θεού το Πνεύμα είναι παρόν και συνεργεί με τη ζωογόνο και τελειωτική ενέργειά του. Αν ο Πατήρ δια του Υιού κτίζει και αγιάζει, τούτο πραγματώνεται πάντως εν Πνεύματι. Η πρόθεση εν δηλώνει όχι απλώς τη συνδημιουργό δράση του, αλλά και τον ιδιαίτερο ρόλο του Πνεύματος στην εκτός της Αγίας Τριάδος φανέρωση των ακτίστων ενεργειών του Θεού. Η κτίση ολόκληρη λαμβάνει ύπαρξη εκ του μη όντος, συγκροτείται και συνέχεται από την πανταχού παρουσία του Θεού, η οποία εν Πνεύματι προάγει, συνέχει και πληροί τα πάντα. Ο φωτισμός, η τελείωση και η στερέωση των νοερών αγγέλων στη θεία ζωή προήλθε από την ενέργεια του Αγίου Πνεύματος. Η υπόλοιπη κτίση ως άλογη αναμένει τον άνθρωπο, προκειμένου να συνδεθεί και να γνωρίσει τον δημιουργό της, να μετάσχει τελειότερα στη ζωή του.

Η πατερική θεολογία θεωρεί ότι το Άγιο Πνεύμα κατ' εξοχήν εκφράζει και μεταδίδει τις τριαδικές ενέργειες προς την κτίση. Το ιδιάζον έργο του είναι να παρέχει την πληρότητα και τελειότητα στα κτιστά όντα. Γι' αυτό και ζωογονεί και ενδυναμώνει την αισθητή κτίση παρέχοντας κίνηση και ζωή, αλλά και ετοιμάζοντάς την να υποδεχθεί την πλάση του ανθρώπου και μέσω του ανθρώπου να λάβει εντονότερη την παρουσία της θείας χάριτος και ζωής. Με τη δημιουργία του ανθρώπου, του οποίου η δισύνθετη φύση συνδέει τον αισθητό και τον νοερό κόσμο, η άλογη δημιουργία συμμετέχει και αυτή στη θεία ενέργεια και ζωή. Ο Υιός και Λόγος του Θεού αυτοπροσώπως δημιουργεί τον άνθρωπο κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσίν του, προσφέροντας ως «αρραβώνα» για την παραπέρα ανάπτυξη και τελείωσή του τη ζωτική θεία πνοή. Η ζωτική αυτή πνοή είναι η χάρη του Πνεύματος, η οποία εισάγεται στον πυρήνα της ανθρώπινης ύπαρξης, στη λογική ψυχή του, συναποτελώντας μαζί με το γήινο σώμα βασικό συστατικό της ανθρώπινης ύπαρξης. Έχοντας επίγνωση της παρουσίας του εμφυσήματος αυτού του Πνεύματος, ο πρωτόπλαστος άνθρωπος αναδεικνύεται το μοναδικό πλάσμα της δημιουργίας που έχει ιδιαίτερη και άμεση σχέση με τον Τριαδικό Θεό. Ο άνθρωπος ως ελεύθερη ύπαρξη, εικονίζοντας τον Λόγο του Θεού και συμπεριλαμβάνοντας την κτίση ολόκληρη, οδηγείται με τη χάρη του Πνεύματος, το οποίο κατοικεί μέσα του, προς την τελείωση της σχέσης του με τον Θεό, προς την πλήρη και αδιάπτωτη ομοίωσή του με το θείο αρχέτυπό του.

Η δυναμική αυτή σχέση Θεού, κόσμου και ανθρώπου, την οποία ιερουργεί ο άνθρωπος με τη συνεργία του Αγίου Πνεύματος, διακόπτεται από την άστοχη απόφαση του πρώτου Αδάμ. Ο πρωτόπλαστος άνθρωπος αρνείται τη ζωοποιό συμβουλή του Λόγου και αθετεί την αναφορά και προσαγωγή της δημιουργίας και της ζωής του στον χορηγό της ζωής. Η αστοχία της αδαμικής οικονομίας, διεκδικώντας την αυτοθέωση και αυτοτέλεια, προκάλεσε την απώλεια της χάριτος του Πνεύματος από την ανθρώπινη ύπαρξη. Η διάσταση αυτή και ο χωρισμός από τη θεία ζωή απέβη τραγική εμπειρία για τον άνθρωπο, η οποία προκάλεσε

τη νέκρωση του πνεύματος της ψυχής. Ο άνθρωπος αποκόπηκε εθελούσια από τη χάρη του Πνεύματος, έγινε έρμαιο της φθοράς και του θανάτου με έσχατο κίνδυνο να επιστρέψει στην ανυπαρξία. Στο αδιέξοδο αυτό ο Θεός φιλόανθρωπα παρέχει στον άνθρωπο τους δερμάτινους χιτώνες, τον πρόσκαιρο και εφήμερο αυτό βίο, καθώς ο επερχόμενος θάνατος του σώματος αναβάλλει εκείνον της ψυχής. Αφήνοντας περιθώρια μετάνοιας και ανάκαμψης, ο Θεός προσφέρει μία νέα ευκαιρία και υπόσχεση στον άνθρωπο, τη μελλοντική προοπτική της επανάκαμψης του Πνεύματος στη ζωή του. Η Παλαιά Διαθήκη διηγείται τη σταδιακή εκδήλωση του σχεδίου του Θεού για τη σωτηρία και ανάκληση του ανθρώπου μέσα από τη δραματική πορεία του λαού του Θεού στην ιστορία. Η δράση του Αγίου Πνεύματος κατευθύνει άλλοτε φανερά και άλλοτε μυστικά την περιπέτεια και διαδρομή του περιούσιου λαού του Θεού, ενεργώντας την εκδίπλωση του μυστηρίου της θείας οικονομίας στην κτίση και στην ιστορία. Η μακρά σειρά των δικαίων από τον Σηθ έως την Παρθένο Μαρία, τα παράδοξα συμβάντα που συνοδεύουν και δίνουν νόημα στον ιστορία του Ισραήλ, η παροχή του Νόμου, οι θείες επαγγελίες, κυρίως οι προφητείες και οι θεοφάνειες του άσρκου Λόγου, αποτελούν εξαιρετικές μαρτυρίες της αδιάκοπης αποκαλυπτικής παρουσίας και δράσης του Αγίου Πνεύματος. Οι προφήτες εμπνεόμενοι από το Άγιο Πνεύμα κήρυξαν το μελλοντικό και απόκρυφο χριστολογικό γεγονός μέσα από τον λόγο και τα παράδοξα θεάματά τους. Η χάρη του Αγίου Πνεύματος γίνεται ακόμη πιο έκδηλη και φανερή στη ζωή και στο έργο του τελευταίου προφήτη και πρόδρομου του Χριστού. Κυρίως όμως αποκαλύπτεται στη Θεοτόκο Μαρία, την οποία επισκέπτεται και προετοιμάζει για να διακονήσει το μέγα μυστήριο της ενανθρώπησης. Το γεγονός ότι η Παναγία, εκπροσωπώντας το γένος των ανθρώπων, συναινεί ελεύθερα και δέχεται να υπηρετήσει το σχέδιο του Θεού, συνιστά εξαρχής έκφραση του ιδιαίτερου ρόλου του Αγίου Πνεύματος να φωτίζει και να κατευθύνει αβίαστα τα ενδότερα της ανθρώπινης ύπαρξης προς κοινωνία και συνάντηση με τον Θεό Λόγο. Η πλέον χαρακτηριστική πτυχή του έργου του Αγίου Πνεύματος αποτελεί το ίδιο το γεγονός του Χριστού. Ο άκτιστος Υιός και Λόγος του Θεού αναλαμβάνει εν προσώπω την ανθρώπινη ύπαρξη και εισέρχεται σαρκούμενος στην ιστορία του κτιστού με τη συμπαράσταση και συνεργία του Αγίου Πνεύματος. Εδώ ακριβώς αναφάνεται ο ιδιάζων ρόλος του Πνεύματος. Το Άγιο Πνεύμα προκαλεί υπέρβαση των φυσικών περιορισμών της ανθρωπότητας κατά τρόπο ελεύθερο, δίχως οποιαδήποτε τροπή, σύγχυση και μεταβολή στην κτιστή της φύση. Ο Υιός και Λόγος του Θεού σαρκώνεται «εκ Πνεύματος Αγίου και Μαρίας της αειπαρθένου». Η ενανθρώπηση είναι ένα πνευματολογικό γεγονός κατ' εξοχήν. Η ενσάρκωση είναι ελεύθερη από τη φθορά και τον θάνατο της βιολογικής γέννησης, ενώ συνάμα αποτελεί την τέλεια και πραγματική ένωση κτιστού και ακτίστου. Ο Υιός γεννάται αληθώς ως άνθρωπος, προσλαμβάνοντας την ίδια ακριβώς φύση με τον προπρωτικό Αδάμ. Πρόκειται για μία προσωπική εγκατοίκηση του Θεού στην ανθρωπότητα, η οποία έγινε δια του Αγίου Πνεύματος. Ότι ακολουθεί στο έργο του Χριστού, εντάσσεται στην αδιάκοπη κοινωνία και συμπαράσταση του Πνεύματος στο έργο του ενανθρωπήσαντος. Η ευνόστατη ανθρωπότητα είναι εξ αρχής χρισμένη εκ Πατρός δια του Υιού εν Αγίω Πνεύματι από τις άκτιστες ενέργειες της Αγίας Τριάδος. Ο Χριστός είναι ο Πνευματοφόρος κατ' εξοχήν. Το μυστήριο αυτό αποκαλύπτεται προς την υπόλοιπη ανθρωπότητα σταδιακά μέσα από την επίγεια οικονομία του Θεανθρώπου. Όλα τα επεισόδια της ζωής του Χριστού φανερώνουν το μυστικό της ταυτότητάς του σε μία ατμόσφαιρα έντονης παρουσίας και δράσης του Αγίου Πνεύματος. Η προσαγωγή του Ιησού στον Ναό, η αναγνώρισή του από τον δίκαιο Συμεών, η συνάντηση με την προφήτιδα Άννα,

κυρίως όμως η βάπτισμα στον Ιορδάνη ως φανέρωση της σχέσης του με τον Πατέρα και το Πνεύμα, η απόκρουση των πειρασμών στην έρημο, η διδασκαλία και τα θαύματα, όλα αυτά είναι γεγονότα κατ' εξοχήν πνευματολογικά. Μία πρόγευση της Βασιλείας και μάλιστα λίγο πριν το πάθος του Χριστού, λαμβάνουν οι μαθητές κατά τη μεταμόρφωση στο Θαβώρ. Η ανθρωπότητα του Ιησού πλημμυρίζει και ακτινοβολεί τη δόξα και το φως της θεότητας, ενώ το Πνεύμα ως φωτεινή νεφέλη συνεκλάμπει μαζί με του. Οι μαθητές του Χριστού με τη δύναμη του Πνεύματος μπορούν και βλέπουν με τα μεταμορφωμένα αισθητήριά τους την ένδοξη αυτή μεταμόρφωση της ανθρωπότητας. Με όλα αυτά τα σημεία προσημαίνεται ο μεταμορφωτικός και εσχατολογικός ρόλος του Πνεύματος κατά την κοινωνία και μέθεξη των αγίων στο χριστολογικό γεγονός, δηλαδή στη συγκρότηση του Σώματος της Εκκλησίας και στη φανέρωση του μυστηρίου της Βασιλείας. Στο γεγονός του Σταυρού το Άγιο Πνεύμα συμπαρίσταται τον Χριστό κατά τέτοιο τρόπο ώστε το σώμα του δεν χωρίζεται από τις άκτιστες ενέργειες του Πνεύματος, που το συγκροτούν και το συνέχουν εξαιτίας της υποστατικής ένωσης με τον Λόγο. Η εξίσου θεοϋπόστατη ψυχή του κατέρχεται ολόφωτη και παντοδύναμη στον Άδη, για να ζωοποιήσει τις ψυχές των απ' αιώνος νεκρών. Η δε Ανάσταση του Χριστού είναι επίσης *πνευματική*, όχι διότι αποτελεί ανεξάρτητο έργο του Αγίου Πνεύματος από το οποίο απουσιάζουν ο Πατήρ και ο Υιός, αλλά γιατί ακριβώς το Πνεύμα συνιστά τον κατ' εξοχήν μεταδότη της κοινής τριαδικής ενέργειας προς την κτίση και την ανθρωπότητα. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο αναστημένος Χριστός ανανεώνει την επαγγελία του Πατρός για την αποστολή του Αγίου Πνεύματος και λίγο πριν την ανάληψή του, παρέχει εκ νέου το πνευματικό εμφύσημα, εγκαινιάζοντας εκείνο το αρχέγονο εμφύσημα κατά την αρχική πλάση του ανθρώπου.

Μετά την ολοκλήρωση της οικονομίας του Χριστού, όταν πραγματοποιήθηκαν όλα όσα ήταν απαραίτητα για την ετοιμασία της σωτηρίας, μία νέα περίοδος αρχίζει στο έργο του Αγίου Πνεύματος. Το έργο αυτό είναι και πάλι αχώριστο από το πρόσωπο και το έργο του Χριστού. Πρόκειται ακριβώς για την ενεργοποίηση και μετάδοση των συνεπειών της οικονομίας του Χριστού σε όλη την ανθρωπότητα μέσα από την οικοδομή του Σώματος της Εκκλησίας. Καθώς προσεύχονται συναγμένοι στο υπερώο, οι μαθητές γίνονται μάρτυρες της έλευσης του Αγίου Πνεύματος. «Καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὓς ἦσαν καθήμενοι» (Πρ. 2,2). Ο Χριστός με θαυμαστό τρόπο αποστέλλει την επαγγελία του Πατρός. Στο κήρυγμά του κατά την Πεντηκοστή ο Απόστολος Πέτρος επισημαίνει ότι οι προφῆτες, οι οποίοι ἐλάλησαν δια του Πνεύματος, εἶχαν ἤδη προμηνύσει την ἔλευση και μετάδοση του Πνεύματος κατά τους ἔσχατους καιρούς του Μεσσία. Ἐτσι, ο Μωυσῆς μίλησε για τη λήψη του προφητικού χαρίσματος από τον λαό του Θεού, η προφήτισσα Ἄννα προανήγγειλε το ίδιο το γεγονός της Πεντηκοστής, ο προφήτης Ηλίας ἔνωσε την λεπτή αὔρα που φανέρωνε τον Κύριο, ο προφητάναξ Δαυὶδ ἔψαλε δοξολογικά την ανακαινιστική δύναμη της αποστολής του Πνεύματος, ο Ιωὴλ μαρτύρησε την εσχατολογική του αποστολή στην ανθρωπότητα, ο Ησαΐας φανέρωσε την αποστολή του από τον Χριστό, ο Ιεζεκιήλ προφήτευσε την ανακαίνιση του ανθρώπου, που θα λάβει μέσα του το Πνεύμα του Θεού. Αλλά, αν οι προφῆτες αμυδρά προανήγγειλαν την ἀφιξη του Πνεύματος, ο Χριστός δεν είναι απλῶς ἐκεῖνος ο οποίος το φανέρωσε ως αναπαυόμενο σε αυτόν και ἀνοίξε τον δρόμο για την ἀμεση ἐπιφοίτησή του, ἀλλά και ἐκεῖνος ο οποίος μετά την ἀνάληψη και την ἐκ δεξιῶν του Θεοῦ καθέδρα του συνεργεί και συν-αποστέλλει το Πνεύμα το Ἅγιον. Η ἔλευση αυτή του Πνεύματος κατά την Πεντηκοστή ἔχει μία σειρά από ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Η

Πεντηκοστή αποτελεί αφενός την πλήρη φανέρωση του Παρακλήτου ως ιδιαίτερης υπόστασης της Αγίας Τριάδος και, αφετέρου, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το μυστήριο του Χριστού στην Εκκλησία. Πράγματι, μετά το τέλος της ένσαρκης οικονομίας, η ασώματη παρουσία του Πνεύματος στην αποστολική κοινότητα δεν αντικαθιστά, αλλά καθιστά εκ νέου παρόντα και ενεργούντα, αν και με διαφορετικό τρόπο, αυτόν τον ίδιο Χριστό μέσα στην κτίση και στην ιστορία. Και τούτο, διότι ο Χριστός δεν εγκαταλείπει την ανθρωπότητα, αλλά επιστρέφει εν Αγίω Πνεύματι σε αυτήν. Ο Χριστός διά του Πνεύματος επιστρέφει «εν ετέρα μορφή», επιστρέφει ως κεφαλή του σώματος της Εκκλησίας και δια του τρόπου αυτού επιβεβαιώνει την παράδοξη υπόσχεσή του «καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἶμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος» (Ματθ. 28,20). Αν ο Χριστός δίδασκε και θαυματουργούσε εν Πνεύματι, τώρα το Άγιο Πνεύμα αναλαμβάνει να αναγγείλει, να μαρτυρήσει, να διδάξει, να υπομνήσει και να «ὀδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν. ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν» (Ιω. 16,13-14).

Η επιφοίτηση και μεριστή διάδοση του Αγίου Πνεύματος στην Πεντηκοστή αποτέλεσε το βάπτισμα και το συστατικό γεγονός της Εκκλησίας ως χαρισματική επέκταση του χριστολογικού μυστηρίου προς σύμπασα την ανθρωπότητα. Η διαρκής και μόνιμη παρουσία του Παρακλήτου καθιστά την κοινότητα της Εκκλησίας έναν οργανισμό που ζει και αναπτύσσεται με τη χάρη του Χριστού μέσα στην κτίση και στην ιστορία. Αν η ενανθρώπιση κατέδειξε τον Χριστό Πνευματοφόρο, το έργο του Αγίου Πνεύματος στην Εκκλησία δεν συνίσταται στην αποκάλυψη του ιδιαίτερου προσώπου του, αλλά στη διηλεκτή φανέρωση του Χριστού. Το Άγιο Πνεύμα μολονότι δεν ενανθρώπησε, με την ασώματη παρουσία και δράση του ενεργοποιεί τον δυναμισμό της οικονομίας του Χριστού προς την υπόλοιπη ανθρωπότητα. Πιο συγκεκριμένα, το ιδιάζον έργο του φέρνει σε προσωπική κοινωνία και ενσωματώνει τους ανθρώπους στη θεωμένη ανθρωπότητα του Χριστού. Η Εκκλησία ως Σώμα του Χριστού είναι έργο κατ' εσοχήν του Αγίου Πνεύματος. Ο ένας Χριστός πληθαίνει και συμπεριλαμβάνει τους πολλούς. Ο Χριστός είναι η συναγωγή των διεστώτων, ενώ το Άγιο Πνεύμα είναι ο προσαγωγέας των ιδιαίτερων ανθρώπινων υπάρξεων στο Σώμα του Χριστού, που είναι η Εκκλησία. Η ίδια η οικοδομή του σώματος της Εκκλησίας του Χριστού είναι έργο του Αγίου Πνεύματος.

Η κάθοδος του Πνεύματος κατά την Πεντηκοστή έγινε η απαρχή μιας αδιάκοπης σειράς επιφοιτήσεων, που ενεργοποιούν και μεταδίδουν το μοναδικό γεγονός του Χριστού μέσα στην κοινότητα της Εκκλησίας. Στη δράση και ενέργεια του Αγίου Πνεύματος θεμελιώνονται τα μυστήρια της Εκκλησίας, με τα οποία πραγματώνεται η ενσωμάτωση των ιδιαίτερων ανθρώπινων υποστάσεων στην κοινωνία και ενότητα του μοναδικού σώματος του Χριστού. Το Βάπτισμα και η Θεία Ευχαριστία είναι οι τρόποι με τους οποίους η ζωή του Χριστού, που είναι η ίδια η ζωή του Πνεύματος, μεταδίδεται χαρισματικά προς τα μέλη του σώματός του. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Χριστός ως κεφαλή του σώματος όχι μόνο δεν τίθεται υπεράνω ή εκτός της Εκκλησίας, αλλά συνιστά ως Θεάνθρωπος την ίδια την υπόστασή της. Η Εκκλησία ως διαρκής Πεντηκοστή είναι η κοινότητα μέσα στην οποία η ποικιλία των χαρισμάτων δεν αντιστρατεύεται αλλά διακονεί λειτουργικά την ενότητα και την προκοπή του Σώματος. Άλλωστε, το έργο του Αγίου Πνεύματος στην Εκκλησία είναι πάντοτε έργο ενότητας με κέντρο τον Χριστό. Το Σώμα του Χριστού απαρτίζεται από το ένα Πνεύμα μονάχα εφόσον διαφυλάσσεται η κοινωνία των μελών προς το ένα Σώμα. Την πραγματικότητα αυτή επισημαίνει ο Μ. Αθανάσιος λέγοντας χαρακτηριστικά, «τό δέ Πνεῦμα ποτιζόμενοι, τόν

Χριστόν πίνομεν», γιατί σύμφωνα με τον Παύλο, ο Χριστός είναι η πνευματική πέτρα, το ύδωρο το ζων, η πηγή του Πνεύματος προς την ανθρωπότητα. Έργο του Παρακλήτου μέσα στον χώρο και στον χρόνο είναι η υιοθεσία και η ένωση των πιστών με τον Χριστό, στο σώμα του, δηλαδή στην Εκκλησία.

Η πρόκληση των πνευματολογικών αιρέσεων

Οι οπαδοί του Ευνομίου ήταν οι ανόμοιοι, οι οποίοι με ηγέτη τον Αέτιο δίδασκαν ότι το Άγιον Πνεύμα προέρχεται από την κτιστή ενέργεια του Υιού. Στήριζαν την αντίληψη αυτή στο ότι οι προθέσει *εκ, δια, εν* που χρησιμοποιούνται για την αναφορά στα τρία πρόσωπα εκφράζουν και διαφορά φύσεως. Άρα η φύση του Υιού είναι διαφορετική από τη φύση του Πατρός. Όπως ο Υιός είναι κατώτερος του Πατρός, έτσι και το Πνεύμα είναι κατώτερο του Υιού κατά τη φύση. Συνεπώς, το Άγιο Πνεύμα θεωρούνταν ότι είναι *κτίσμα κτίσματος*. Κάποιοι ημιαρειανοί, μολονότι εγκατέλειψαν τον αρειανισμό γιατί μείωνε τη θεότητα του Υιού, εντούτοις δίδασκαν ότι το Πνεύμα ήταν κτίσμα και μάλιστα υπηρετικό του Θεού όπως και οι άγγελοι. Οι οπαδοί του Μακεδόνιου ήταν ομοιουσιανοί και κυρίως πνευματομάχοι. Οι μακεδονιανοί θεωρούσαν ότι το Πνεύμα δεν είναι ομότιμο με τον Πατέρα και με τον Υιό ως προς τη φύση του και ως κτίσμα μετέχει απλώς σε ορισμένες θείες ενέργειες, ενώ δεν συμμετείχε καν στη δημιουργία της κτίσης. Όλες αυτές οι πνευματολογικές αιρέσεις αρνούσαν την ομοουσιότητα του Αγίου Πνεύματος, το οποίο εξελάμβαναν ως κτίσμα. Οι αιρετικές αυτές θεωρίες, όπως και οι χριστολογικές ιδέες του Απολινάριου Λαοδικείας θα οδηγήσουν στη σύγκλιση της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου. Οι πνευματολογικές αυτές αιρέσεις αρνούσαν το δόγμα της Αγίας Τριάδος και ήταν συνέχεια και μετεξέλιξη του αρειανισμού. Οι πατέρες που υπερασπίστηκαν τη θεότητα του Αγίου Πνεύματος, πέραν του Μ. Αθανασίου, ήταν κυρίως οι Καππαδόκες, οι οποίοι για να αναδείξουν τη θεότητα και ομοουσιότητα του Πνεύματος χρησιμοποίησαν ταυτόσημα τα επιχειρήματα με την περί Υιού και Λόγου πατερική θεολογία και για το Άγιο Πνεύμα. Το Άγιο Πνεύμα είναι ομότιμο με τον Πατέρα και τον Υιό, όπως ακριβώς αναφέρεται και στην Αγία Γραφή. Αυτό φανερώνεται και από τη δοξολογική αναφορά της Εκκλησίας στη λατρεία της, όπου το Πνεύμα τάσσεται αδιάσπαστα μαζί με τα άλλα δύο πρόσωπα. Η συμπαράθεση των προσώπων δείχνει τη συνάφεια και την κοινωνία τους. Ο δοξολογικός τύπος του Μ. Βασιλείου «Δόξα τῷ Θεῷ καὶ Πατρί μετὰ τοῦ Υἱοῦ σὺν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ», από τον οποίο προέκυψε ο σύντομος τύπος «Δόξα Πατρί καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι», δείχνει ακριβώς τη συνάφεια και ομοτιμία των προσώπων, τα οποία ωστόσο διακρίνονται ως προς τον τρόπο υπάρξεώς τους. Σύμφωνα με τον Γρηγόριο Θεολόγο, ο Υιός γεννάται εκ του Πατρός, ενώ το Πνεύμα εκπορεύεται εκ του Πατρός. Ο *τρόπος υπάρξεως* του Πατρός είναι το *αγέννητον*, του Υιού το *γεννητόν* και του Πνεύματος το *εκπορευτόν*. Η απόλυτη ταυτότητα των ενεργειών του Αγίου Πνεύματος με τον Πατέρα και τον Υιό αποδεικνύει και την ταυτότητα της φύσεώς τους. Ό,τι έχει ο Πατήρ, την κοινή ουσία και τις κοινές ενέργειες, έχει και ο Υιός. Ό,τι κοινό έχουν ο Πατήρ και ο Υιός, έχει και το Άγιο Πνεύμα. Πώς είναι δυνατόν να μην έχουν κοινή ενέργεια ο ενανθρωπήσας Υιός και το Άγιο Πνεύμα; Πώς είναι δυνατόν ο Χριστός, ο οποίος έλαβε ως άνθρωπος ολόκληρο το πλήρωμα των ενεργειών του Πνεύματος, να είναι ο σωτήρας του κόσμου; Πώς είναι δυνατόν, όλος ο δυναμισμός της εν Χριστώ ζωής της Εκκλησίας να βιώνεται μέσω της δυνάμεως και ενεργείας του Αγίου Πνεύματος, και όλα αυτά να προέρχονται από ένα κτίσμα; Πώς είναι δυνατόν η σωτηρία και η θεία υιοθεσία να προέρχεται από ένα κτίσμα; Στα ερωτήματα αυτά δίνει απάντηση ο Μ.

Βασίλειος στο περί Αγίου Πνεύματος σύντομο έργο του, καθώς και στην εν γένει θεολογία του. Είναι χαρακτηριστική η τολμηρή ρήση του Γρηγορίου Θεολόγου για το θεολογικό και συνάμα σωτηριολογικό διακύβευμα της πνευματομαχικής διδασκαλίας: «Εί μή Θεός τό Πνεῦμα τό Ἅγιον, θεωθήτω πρῶτον, καί οὕτω θεούτω με τόν ὁμότιμον». Το Ἅγιο Πνεῦμα είναι ομοούσιο πρόσωπο της Αγίας Τριάδος, όπως ακριβώς και ο Υιός. Η υποτίμηση του Αγίου Πνεύματος δεν ήταν κάτι αδιάφορο για τη θεολογία, τη λατρεία και τη ζωή της Εκκλησίας. Αντίθετα, η πνευματολογία ήταν η ασφαλής βάση και της δογματικής διδασκαλίας και κυρίως της ζωής της Εκκλησίας. Η Α΄ Οικουμενική Σύνοδος της Νίκαιας είχε απλώς μία απλή αναφορά στο Σύμβολό της «[Πιστεύομεν]... Καί εἰς τό Ἅγιον Πνεῦμα». Οι πνευματομαχικές αντιλήψεις άρχισαν να διαδίδονται ευρέως και να προκαλούν την Εκκλησία να προσδιορίσει επακριβώς τη θεολογία της για το Ἅγιο Πνεῦμα.

Η διδασκαλία της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου

Η Β΄ Οικουμενική Σύνοδος που συνεκλήθη στην Κωνσταντινούπολη θεμελίωσε τις δογματικές αποφάσεις της περί Αγίου Πνεύματος κυρίως στη θεολογία των Καππαδοκών, εν πρώτοις του Μ. Βασιλείου, του Γρηγορίου Θεολόγου, του Γρηγορίου Νύσσης, του Αμφιλοχίου Ικονίου, αλλά και άλλων πατέρων, όπως του Διδύμου του Τυφλού αλλά και του Αμβροσίου Μεδιολάνων από τη Δύση. Για πρώτη φορά ομολογείται συνοδικά κατά τρόπο ρητό και ξεκάθαρο η θεότητα και η ομοτιμία του Αγίου Πνεύματος σε σχέση με τον Πατέρα και τον Υιό. Η σύνοδος επαναβεβαίωσε την πίστη της στο Σύμβολο της Νίκαιας περί της Αγίας Τριάδος και καταδίκασε τις θέσεις του Σαβελλίου, των ευνομιανών, των αρειανών και των πνευματομάχων εν γένει. Στο πλαίσιο αυτό, η Β΄ Οικουμενική Σύνοδος, προκειμένου να στηρίξει το Σύμβολο της Νίκαιας, προέβη σε ορισμένες περαιτέρω διασαφήσεις, διευρύνσεις και εμβαθύνσεις, παρέχοντας μάλιστα γλωσσική εμμέλεια και μελωδικότητα στο ενιαίο κείμενο του Συμβόλου. Το σχετικό περί Αγίου Πνεύματος άρθρο επεκτείνεται πλέον ως εξής: «Καί εἰς τό Πνεῦμα τό Ἅγιον, τό κύριον, τό ζωοποιόν, τό ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τό σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τό λαλήσαν διὰ τῶν προφητῶν». Σε ένα σαφές τριαδολογικό πλαίσιο, το Ἅγιο Πνεῦμα ομολογείται ότι είναι Θεός και ζωής χορηγός, εκπορεύεται εκ του Πατρὸς και συμπροσκυνείται και συνδοξάζεται ως Θεός ομότιμα με τον Πατέρα και τον Υιό. Η λεπτομερής αυτή αναφορά δεν υπήρχε στο Σύμβολο της Νίκαιας και οι πνευματολογικές αναφορές που χρησιμοποιήθηκαν επελέγησαν με προσοχή από την Αγία Γραφή. Η προσωνομία «τὸ κύριον» αναφέρεται στην Β΄ Κορ. 3,17, «τὸ ζωοποιόν» υπάρχει στην Α΄ Κορ. 15,45, στη Β΄ Κορ. 3,6 και στην Ιω. 6,33. Η αναφορά «τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον» προέρχεται από το Ιω. 15,26 με συναφή σημασία και στην Α Κορ. 2,12, ενώ η ακροτελεύτια υπόμνηση «τὸ λαλήσαν διὰ τῶν προφητῶν» υπάρχει στη Β΄ Πέτρ. 1,21. Η ενδιάμεση αναφορά «τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον» απηχεί την ιδιαίτερη θεολογική συμβολή και ορολογία του Μ. Αθανασίου, του Μ. Βασιλείου και του Γρηγορίου Θεολόγου. Η ομοτιμία αυτή είναι σαφές ότι θεμελιώνεται στην ομοουσιότητα των θείων προσώπων. Με ποιμαντική και εκκλησιολογική ευθύνη η Σύνοδος χρησιμοποίησε μετριοπαθείς εκφράσεις, προκειμένου να πείσει τους πνευματομάχους να ενωθούν με τους ορθόδοξους. Για τον λόγο αυτό δεν χρησιμοποίησε τον όρο *ομοούσιος* της Νίκαιας ή άλλους οντολογικούς προσδιορισμούς για το Ἅγιο Πνεῦμα, προτιμώντας να δηλώσει τη θεότητα και ομοτιμία του Πνεύματος μέσω της κοινωνίας του με τον Πατέρα και τον Υιό. Εδώ μάλλον βάρυνε η βαθύτατα δοξολογική, υπαρξιακή και εμπειρική σχέση

της Εκκλησίας με το Άγιο Πνεύμα ως φορέα κοινωνίας και χορηγού της ζωής, το οποίο αποκαλύπτει και οδηγεί στην κοινωνία του προσωπικού Θεού της Αγίας Τριάδος. Η Β΄ Οικουμενική Σύνοδος χρησιμοποίησε σαφώς τη διάκριση *φύσεως* και *υποστάσεως*, αλλά και την ταύτιση *υποστάσεως* και *προσώπου*, διακρίσεις και ταυτίσεις που εισηγήθηκαν οι Καππαδόκες και κυρίως ο Μ. Βασίλειος και εξέφραζαν πλέον σαφέστερα το τριαδολογικό δόγμα και πέραν του ομοουσίου της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου. Τα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδος έχουν κοινή ουσία, διακρίνονται όμως ως προς τα πρόσωπα ή τις υποστάσεις τους. Οι διακρίσεις αυτές, όπως ήδη διαπιστώσαμε, εφαρμόστηκαν και ως προς το χριστολογικό δόγμα στις επόμενες συνόδους της Εκκλησίας. Η πρόοδος αυτή πραγματοποιήθηκε στη Β΄ Οικουμενική Σύνοδο, όταν διαμορφώθηκε στην πληρότητά του το περί Αγίας Τριάδος δόγμα, υπερβαίνοντας με έναν οικουμενικό και συνθετικό τρόπο την τοπικότητα των βαπτισματικών λεγόμενων συμβόλων που υπήρχαν σε διάφορες τοπικές Εκκλησίες. Πέραν του κατ' εξοχήν πνευματολογικού άρθρου της, η Β΄ Οικουμενική Σύνοδος επεξηγεί ακόμη και την «ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου» ενσάρκωση και ενανθρώπηση του Υιού, συσχετίζοντας αρμονικά τη χριστολογία με την πνευματολογία, αλλά και με την ανθρωπολογία και σωτηριολογία σε ένα σαφές τριαδολογικό πλαίσιο. Συνάμα, προσθέτει έμφαση στην ιστορία της θείας οικονομίας, υπογραμμίζοντας τα μεγάλα γεγονότα της σωτηριώδους οικονομίας του Χριστού και κάνει λόγο για την αιώνια Βασιλεία του. Η αναφορά αυτή σχετίζεται αφενός με τις *περί υποταγής* (ωριγενιστικές) θεωρίες του Υιού στον Πατέρα και το θρυλούμενο τέλος της Βασιλείας του από ορισμένους θεολόγους, όπως ο Μάρκελλος Αγκύρας και ο Φωτεινός Σιρμίου. Ακολουθως, παραθέτει εκτενώς μία σειρά από χαρακτηριστικά της Εκκλησίας, όπως είναι η ενότητα, η αγιότητα, η καθολικότητα και η αποστολικότητά της, τα οποία προσδιορίζουν τις ανά την οικουμένη τοπικές Εκκλησίες. Είναι χαρακτηριστικό ότι το άρθρο περί του Αγίου Πνεύματος παρεμβάλλεται μεταξύ του χριστολογικού και του εκκλησιολογικού άρθρου του Συμβόλου, δείχνοντας με αυτόν τον τρόπο την καίρια σημασία της σχέσης και αλληλεξάρτησης μεταξύ χριστολογίας και πνευματολογίας στο πεδίο της εκκλησιολογίας και της εσχολογίας. Το βάπτισμα και η όλη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας είναι η δια του Αγίου Πνεύματος εμπειρική πρόγευση των εσχάτων και της ζωής της Βασιλείας. Η δε προσδοκία της ανάστασης είναι και αυτή εξαρτημένη από το ιδιαίζον έργο του Παρακλήτου Πνεύματος. «Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ Πνεῦμα ἐν ὑμῖν» Ρωμ. 8,11). Η ανάσταση είναι χαρισματική δωρεά του έργου του Χριστού, στο οποίο μετέχουμε με την λαμβανόμενη από τα μυστήρια της Εκκλησίας χάρη του Αγίου Πνεύματος. Η οικουμενική αυτή ομολογία της πίστης κλείνει με την αναφορά στο ένα βάπτισμα και στον χαρακτήρα του, καθώς και στην προσδοκία της ανάστασης των νεκρῶν και της εισόδου στη ζωή του μέλλοντος αιώνας. Με βάση τη συνοδική επιστολή και τον τόμο που απέστειλαν οι 150 Ανατολικοί επίσκοποι στον πάπα Δάμασο και με βάση το Σύμβολο Νικαίας–Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο περιλαμβάνεται στα πρακτικά της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου, αλλά και από άλλες ιστορικές μαρτυρίες, συμπεραίνεται ότι το Σύμβολο της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου όχι απλώς υπήρξε όντως, αλλά και ότι η διατύπωση της πίστης λαμβάνει ενιαία και οικουμενικά χαρακτηριστικά, πέρα από τις επί μέρους παραδόσεις των συμβόλων των κατά τόπους Εκκλησιών που χρησιμοποιούνταν εν γένει στη λατρεία. Σύμφωνα με τη Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο, οι πατέρες της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου δεν πρόσθεσαν στοιχεία που έλειπαν στο Σύμβολο της Νικαίας, αλλά διετράνωσαν την περί Αγίου Πνεύματος διδασκαλία σε

όσους αθετούσαν τη θεότητά του. Το Σύμβολο Νικαίας–Κωνσταντινουπόλεως άρχισε να απαγγέλεται στη Θεία Ευχαριστία ήδη από τον 5^ο-6^ο αί. στην Ανατολή και αργότερα και στη Δύση ως η ορθή διδασκαλία της καθολικής Εκκλησίας, σφυρηλατώντας την ενότητά της. Η μεταγενέστερη προσθήκη του Filioque στη Δύση έχει μία άλλη ιστορία, η οποία προκάλεσε αιώνες αργότερα το σχίσμα και τη διαίρεση μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Κατά τρόπο σαφή το διευρυμένο Σύμβολο Νικαίας–Κωνσταντινουπόλεως συνέδεσε το περί Αγίας Τριάδος δόγμα με τη χριστολογία, την πνευματολογία, την εκκλησιολογία, την ανθρωπολογία, την εσχατολογία. Κοντολογίς, συνέδεσε άρρηκτα και εξάρτησε απόλυτα το ζήτημα της σωτηρίας του κόσμου και του ανθρώπου από τη δογματική διδασκαλία περί του Τριαδικού Θεού. Για τον λόγο αυτό, όλες οι επόμενες σύνοδοι αναφέρονταν στην αναλλοίωτη και θεμελιώδη πίστη του συμβόλου Νικαίας–Κωνσταντινουπόλεως.

Άγιο Πνεύμα και ιστορία

Το Άγιο Πνεύμα χορηγός της ζωής: «Το άγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν»

Ὡς αυθυπόστατη ύπαρξη το Πνεύμα εκπορεύεται εκ του Πατρός και συνάμα αναπαύεται και ενοικεί στον μονογενή Υιό, δια του οποίου και εκλάμπει αϊδίως. Βασική προσωνυμία και ιδιάζον χαρακτηριστικό του Παρακλήτου Πνεύματος είναι η αγιότητα. Η θεία ζωή, η οποία συνιστά αϊδία κίνηση, περιχώρηση και έκφανση, πηγάζει από τον Θεό και Πατέρα, εκφαίνεται δια του Υιού και τελειούται εν Πνεύματι. Στο πρόσωπο αυτό της Αγίας Τριάδος καταλήγει η κίνηση και η περιχώρηση της θείας ζωής. «Τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ» (Α΄ Κορ. 2,10). Η πατερική θεολογία ερμηνεύει την παύλεια αυτή ρήση αφενός ως αποκαλυπτική της ομότιμης και ομοούσιας αξίας του Πνεύματος προς τα άλλα δύο πρόσωπα της θεότητας. Αφετέρου, σημαίνει ότι το Άγιο Πνεύμα εκφράζει μία ιδιαίτερη σχέση στην έκφανση της θείας ζωής, δηλαδή στον ενεργειακό πλούτο της Αγίας Τριάδος, ο οποίος εξέρχεται αποκαλυπτικά και διοχετεύεται προς την κτίση εν Πνεύματι. Το Άγιο Πνεύμα έχει ως ιδιάζον χαρακτηριστικό να αποκαλύπτει και να χορηγεί τη ζωή ως δωρεά του Θεού προς την κτίση και την ανθρωπότητα. Η αγιότητα ως κύρια προσωνυμία του Πνεύματος σημαίνει την έκφανση των ακτίστων ενεργειών στο έργο της οικονομίας. Ασφαλώς, τούτο δεν σημαίνει ότι το Άγιο Πνεύμα απολαμβάνει ένα είδος προνομιακής γνώσης και κατοχής των θείων ενεργειών, αλλά ότι παρουσιάζει μία ιδιαιτερότητα, η οποία σχετίζεται με την ίδια τη δομή της τριαδικής έκφανσης και περιχώρησης της θείας ζωής. Καθώς ο Πατήρ συνιστά προκαταρκτικό αίτιο στην ενεργειακή φανέρωση της κοινής ουσίας, ο Υιός λαμβάνει και μεταβιβάζει τον άκτιστο δυναμισμό της στο Άγιο Πνεύμα, στο οποίο και εκλάμπει η θεία ζωή ως τελείωση της ενδοτριαδικής περιχώρησης. Το τρίτο πρόσωπο της θεότητας, ενώ λαμβάνει την κοινή ενέργεια δια του Υιού, ωστόσο την κατέχει και εκφράζει ιδιαίτερος, δηλαδή, ως Άγιο Πνεύμα. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το Άγιο Πνεύμα κατά την ενεργητική αυτή πρόοδο εκφράζει ιδιαιτέρως την τριαδική ενέργεια δίχως, όμως, και να ταυτίζεται προς αυτήν, καθώς και ο Πατήρ, προσωπική πηγή της όλης θεότητας, εκφαίνει την κοινή θεία ουσία δίχως να ταυτίζεται προς αυτήν. Ὡς τέλος της εσωτερικής θείας ζωής, το Άγιο Πνεύμα συνιστά τον αποκαλυπτικό φορέα της θεότητας στην κίνηση του θείου θελήματος προς δημιουργία, κυβέρνηση και τελείωση των όντων εκτός της τριαδικής ομοουσιότητας. Με έναν εξαιρετικά υπέροχο τρόπο, αληθινό διαμάντι της πατερικής θεολογίας, ο άγιος Νικόδημος Αγιορείτης επισημαίνει ότι «τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ᾧ ἐξαιρέτως πᾶσα ἡ κοινὴ ἐνέργεια τῆς Μακαρίας Τριάδος ἀνατίθεται», ενεργοποιεί την προαιώνια και προεγνωσμένη θέληση του Θεού, «να κοινωνηθῇ κατὰ τὴν

ἐνέργειαν μὲ τὰ λοιπὰ κτίσματα, δι' ἣν σχέσιν προέγνω καὶ προώρισε γενέσθαι πάντα τὰ νοητὰ καὶ αἰσθητὰ κτίσματα». Στην ιδιότητά του αυτή ως φορέως και δοτήρος προς τα έξω όχι μιας ιδιαίτερης αλλά της κοινής τριαδικής θέλησης και ενέργειας, ἐγκείται ο ιδιάζων ρόλος του συνεργούντος, κατ' ευδοκίαν, Πνεύματος. Ἄλλωστε, κατά την πατερική θεολογία κάθε δωρεά και χορηγία προς την κτίση προέρχεται από το Ἅγιο Πνεῦμα, ενώ πηγή της θείας χάριτος και ενέργειας του Πνεύματος είναι ὅλη η Αγία Τριάς.

Το ἔργο αὐτό του Πνεύματος ως δοτήρος της αγιότητας αποκαλύπτεται κυρίως στο γεγονός του Χριστοῦ και κατ' επέκταση στο μυστήριο της ενσωμάτωσης των μελών του Σώματός του, δηλαδή της Εκκλησίας με την κάθοδό του κατά την Πεντηκοστή. Το Ἅγιο Πνεῦμα, το οποίο πληροῖ και αναπαύεται στον Θεάνθρωπο, καθιστά τη θεωμένη ανθρωπότητά του μεριστή και μεθεκτὴ, ὥστε η χαρισματικὴ κοινωνία των δωρεών, τις οποίες ο Παράκλητος διαμοιράζει, ματαβιβάζεται δια του Χριστοῦ και προς την υπόλοιπη ανθρωπότητα. Στη διάσταση αὐτή της συνεργίας του Ἁγίου Πνεύματος ως επιμερισμοῦ και εισαγωγῆς της θείας χάριτος στις διακεκριμένες ἀνθρώπινες υπάρξεις, ο σκοπὸς της θείας οικονομίας οδηγείται στη συμπλήρωσή του. Ἢδη ἀπὸ την ἀρχικὴ δημιουργία τούτο υπῆρξε ο τελικὸς προορισμὸς των κτισμάτων. Η πλήρης και μόνιμη ἔνωση και επισυναγωγή των πολλῶν ὄντων δια της ἀρχιτεκτονίας του Ἁγίου Πνεύματος στον μοναδικὸ Λόγο και δι' αὐτοῦ η προσαγωγή τους στον Πατέρα. Συνεπώς, η τελείωση που παρέχει το Ἅγιο Πνεῦμα συνιστᾶ κοινωνία στην ἀποκάλυψη του μυστηρίου της Ἁγίας Τριάδος.

Το Ἅγιο Πνεῦμα μολονότι δρα και ενεργεῖ στην κτίση και στην ἱστορία, δεν εἶναι μία ἀπρόσωπη δύναμη της θεότητας. Η διακήρυξη της αὐθυπόστατης ὑπαρξῆς του υπῆρξε ἀκριβώς η καίρια και ἀποφασιστικὴ συμβολή της Β' Οικουμενικῆς Συνόδου. Πέραν της αγιότητας, το Πνεῦμα ονομάζεται «κύριον» για να δηλωθεῖ η ὁμοτιμία και ὁμοουσιότητα του προσώπου του. Μία σειρά ἀπὸ βιβλικές μαρτυρίες επιβεβαιώνουν ὅτι ο Παράκλητος εἶναι ιδιαίτερη ὑπόσταση της Ἁγίας Τριάδος και ὄχι μία ἀπρόσωπη ἐνέργεια ἢ δύναμη (Β' Κορ. 6,4-7. Πράξ. 10,38. Α' Κορ. 2,4. Ρωμ. 15,13. Α' Θεσ. 1,5). Ὅπου η Αγία Γραφή κάνει λόγο για το Ἅγιο Πνεῦμα ως δύναμη Θεοῦ ἢ «Πνεῦμα Θεοῦ» (Ρωμ. 8,9), χρειάζεται ἀσφαλῶς να ἐννοήσουμε τον ἐνυπόστατο χαρακτήρα αὐτῆς της δυνάμεως, ὅπως ἀκριβώς και στην περίπτωση του Υιοῦ (Α' Κορ. 1,24). Ο προσωπικὸς αὐτὸς χαρακτήρας του Ἁγίου Πνεύματος προσεπιμαρτυρεῖται ἀλυσιδωτὰ με μία σειρά ἀπὸ ποικίλες ἀναφορές, βάσει των οποίων το Ἅγιο Πνεῦμα ἀκούει, ὁμιλεῖ, μαρτυρεῖ, ἀναγγέλει, διδάσκει, ἐρευνᾶ, ἀποκαλύπτει, προφητεύει, οδηγεῖ, προτρέπει, βοηθεῖ, ἐλέγχει, ἐμποδίζει, κρίνει, διατάσσει, συνετίζει, ἀγαπᾶ, λυπάται, ἐπιποθεῖ, παρηγορεῖ, παροργίζεται, ἀποστέλλει κ.ά. Ὅλα αὐτὰ στοιχεῖα ἐκφράζουν την προσωπικὴ ὑπαρξὴ και την ὁμότιμη θεότητα και κοινωνία του προς τον Πατέρα και τον Υιό.

«Τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ» (Β' Κορ. 3,6). Ὡς πρόσωπο της Ἁγίας Τριάδος, το Ἅγιο Πνεῦμα εἶναι «ζωὴ καὶ ζωοποιεῖν», δηλαδή χορηγὸς και πηγὴ της ζωῆς. Ἀπὸ την Πεντηκοστή και ἐντεύθεν, η ζωοποιὸς ἐνέργεια και χάρις του Ἁγίου Πνεύματος εἶναι η ἐμπειρία της *Εκκλησίας*. Το Ἅγιο Πνεῦμα με τη χάρις του ἀναγεννά τον ἄνθρωπο, μεταγγίζοντάς στην κτιστὴ και πεπερασμένη φύση του την ἀκτιστὴ ζωὴ των ἐσχάτων και της Βασιλείας. Ἢδη ἀπὸ την παρούσα ζωὴ, ο πιστὸς που ἐντάσσεται στη μυστηριακὴ ζωὴ της Εκκλησίας γεύεται τους καρπούς του Ἁγίου Πνεύματος «ὁ δὲ καρπὸς τοῦ Πνεύματός ἐστιν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια» (Γαλ. 5,22-23). Πρόκειται για μία νέα γέννηση, για μία ἀναγέννηση δια του Πνεύματος. Ο ἴδιος ο Ἰησοῦς εἶπε «ἐὰν μὴ τις γεννηθῆ ἄνωθεν, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ» (Ιω. 3,3). Αὐτὴ

τη νέα γέννηση στο σώμα του Χριστού ως καινή και αληθινή ζωή επιτελεί η χάρη του Αγίου Πνεύματος, η οποία σφραγίζει τον βαπτιζόμενο, αυτή τον τρέφει και τον ενδυναμώνει δια της Ευχαριστίας, αυτή τον προφυλλάσει έναντι των αλλοτριωτικών δυνάμεων του κακού και της αμαρτίας, αυτή παράγει τους καρπούς της εν Χριστώ ζωής. Το Άγιο Πνεύμα απελευθερώνει τη ζωή του ανθρώπου από τη φθορά της αμαρτίας και του θανάτου διότι μας ενώνει με την αναστημένη ζωή του Χριστού. Όπως συχνά έχουμε επισημάνει, το έργο του Πνεύματος δεν ενεργείται ανεξάρτητα από το έργο του Χριστού, τον οποίο συμπαρομαρτεί και συνεργεί αδιάκοπα στο έργο του Θεανθρώπου σχεδόν μέχρι ταυτίσεως της χαρισματικής τους δωρεάς στη ζωή της Εκκλησίας. Ο Παύλος εκφράζει την εκκλησιαστική αυτή εμπειρία της σύνθεσης μεταξύ χριστολογίας και πνευματολογίας λέγοντας «ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὗ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία» (Β΄ Κορ. 3,17). Ο «πνευματικός» άνθρωπος αποκτά «νοῦν Χριστοῦ» (Α΄ Κορ. 2,15-16), δηλαδή «Πνεῦμα Χριστοῦ» (Ρωμ. 8,9). Ο ίδιος ο Χριστός έγινε η πηγή του Αγίου Πνεύματος προς την κτίση και την ανθρωπότητα «ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν· ὁ ἔσχατος Ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν» (Α΄ Κορ. 15,45). Η καινή κτίση, η πνευματική αναγέννηση, η ασκητική ζωή των πιστών στο Σώμα της Εκκλησίας είναι «παίδευμα» του Παρακλήτου Πνεύματος, που παρακινεί την ελεύθερη ανταπόκριση και συνεργία των ανθρώπων στην ένωση με τον Χριστό, που παρέχει πνευματικά αισθητήρια, καινούργια καρδιά και καινούργιο πνεύμα στον ὅλο άνθρωπο για να γνωρίσει, για να δει, για να μετάσχει στον Θεάνθρωπο Χριστό. Η έλευση του Παρακλήτου συνιστά έλευση των εσχάτων εντός της ιστορίας, γι' αυτό και η χάρη του Αγίου Πνεύματος χαρακτηρίζεται ως «ἀρράβων» (Εφ. 13,14) της μέλλουσας Βασιλείας.

Η συνέργεια του Αγίου Πνεύματος στη Θεία Οικονομία: Το Άγιο Πνεύμα συμπαρίσταται και μαρτυρεί τον Ιησού Χριστό

Όπως στην αιωνιότητα, έτσι και στην οικονομία ὅλα ξεκινούν από τον Θεό και Πατέρα. Ο Πατήρ ευδοκεί προκαταρκτικά το έργο της σωτηρίας, ο Υιός ελεύθερα και προσωπικά αποδέχεται να το φέρει σε πέρας σαρκούμενος, ενώ το Άγιο Πνεύμα συμβάλει αυτεξουσίως ως ομότιμο πρόσωπο με την αδιάκοπη και ενεργό συμπαράστασή του στην αυτοουργική κένωση του Λόγου. Την ιδιάζουσα αυτή συμβολή και το έργο καθεμιάς υποστάσεως στην εκδίπλωση της θείας οικονομίας η βιβλική και πατερική θεολογία ενέταξε και ανέπτυξε στο πλαίσιο της αποκάλυψης του τριαδικού μυστηρίου. Για τούτο και η καρδιά της πίστης, της λατρείας και της ζωής της Εκκλησίας είναι η ομολογία και δοξολογία του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Η κατά την εκφώνηση τάξη αυτή των προσώπων δεν είναι πάντως η μοναδική, καθώς μαρτυρούν τα ίδια τα αποκαλυπτικά στάδια της θείας οικονομίας. Η Αγία Γραφή διδάσκει ότι η συναριθμούμενη τάξη των ομότιμων προσώπων της Αγίας Τριάδος εναλλάσσεται ευσεβώς στο πλαίσιο μιας σωτηριολογικής προοπτικής, δίχως ασφαλώς να αναιρείται ούτε το αίτιο του Πατρός ούτε και η τριαδική κοινωνία αλλά ούτε και το ιδιαίτερο έργο καθενός. Την εναλλασσόμενη αυτή τάξη των προσώπων στην οικονομία περιγράφει θαυμάσια το δοξαστικό του εσπερινού της Πεντηκοστής «*Δεῦτε λαοί, τὴν τρισυπόστατον Θεότητα προσκυνήσωμεν*», όπου το σχήμα *Πατήρ, Υιός, Άγιο Πνεύμα*, εναλλάσσεται με το σχήμα *Υιός, Πατήρ, Άγιο Πνεύμα*, καθώς επίσης και με το σχήμα *Πνεύμα, Πατήρ, Υιός*.

Ο Υιός και το Πνεύμα είναι τα δύο πρόσωπα που αποστέλλονται και συνεργούν αμοιβαία στην οικονομία, φανερώνοντας συνάμα την τριαδική περιχώρηση και ενότητα. Πρώτος ο

Υιός αποστέλλεται και σαρκούται ως άνθρωπος με την ευδοκία του Πατρός αλλά και τη συνευδοκία του Πνεύματος. Στη βάση της αποστολής του Υιού το τριαδολογικό σχήμα διαμορφώνεται ως εξής: Ο Πατήρ και το Πνεύμα αποστέλλουν και μαρτυρούν τη θεότητα του Χριστού (*Πατήρ-Πνεύμα-Χριστός*). Η χριστολογία που αναπτύσσεται στην προοπτική αυτή συνδέεται άρρηκτα με το έργο του Αγίου Πνεύματος. Πρόκειται, όντως, για μία πνευματολογική χριστολογία. Το Άγιο Πνεύμα ως ομοούσιο, ομότιμο και συνεργόν πρόσωπο δεν είναι δυνατόν να διαχωρισθεί από τη φιλόανθρωπη βούληση της Αγίας Τριάδος. Για τούτο και συνευδοκεί, αποστέλλοντας τον Υιό και ως Θεό και ως άνθρωπο. Έτσι η συνεργειακή του συμβολή συνεχίζεται αδιάκοπα σε όλα τα στάδια του σωτηριώδους έργου του ενανθρωπήσαντος. Ο Υιός, έχοντας ως Θεός συνημμένο και αχώριστο το Άγιο Πνεύμα, χρίεται δι' αυτού και ως άνθρωπος, γι' αυτό και ως άνθρωπος γεννάται εκ Πνεύματος Αγίου. Η αΐδια ανάπαυση και ενοίκηση του Πνεύματος γίνεται και έγχρονη στην οικονομία, καθώς ο Υιός εισέρχεται στα δεδομένα της κτιστής ύπαρξης. Το υπερκόσμιο σώμα του Χριστού συνίσταται ως κτίσμα εκ Πνεύματος Αγίου, λαμβάνοντας, όπως λέγει ο Ιωάννης Χρυσόστομος, το πλήρωμα των χαρίτων και ενεργειών του Αγίου Πνεύματος. Ο Χριστός είναι ο «κεχρισμένος» του Πνεύματος. Η χρίση αυτή διαφέρει από κάθε προηγούμενη εκδήλωση του Πνεύματος στην ιστορία. Ο Χριστός δεν είναι ένας θεοφόρος άνθρωπος, κάποιος προφήτης που λαμβάνει χρίση *κατ' ενέργεια*, ένα μέρος της χάριτος, αλλά Θεός που γίνεται άνθρωπος, «παρουσία δέ ὄλου τοῦ χρίοντος». Το έργο του Θεανθρώπου απ' αρχής μέχρι τέλους μαρτυρεί τη βαθύτατη συνάφεια και συνεργία του Πνεύματος. Η έλευσή του στον κόσμο προκαταγγέλλεται και προετοιμάζεται δια του Πνεύματος, γεννάται ως άνθρωπος, βαπτίζεται, διδάσκει και θαυματουργεί, σταυρώνεται και ανασταίνεται με την αδιάκοπη συμπαράσταση του Πνεύματος. Σύμφωνα με την πατερική θεολογία το Άγιον Πνεύμα είναι «τὸ συμπαρομαρτοῦν τῷ Λόγῳ καὶ φανεροῦν αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν». Η κρυμμένη στην ανθρώπινη φύση θεότητα εκδηλώνεται δια του Αγίου Πνεύματος.

Αν στην προαιώνια σχέση τους το Πνεύμα εκλάμπει δια του Υιού, η επίγεια παρουσία του Χριστού αποκαλύπτει επίσης ένα είδος εκφαντικής αμοιβαιότητας σε σχέση με το Άγιο Πνεύμα. Άλλοτε ο Χριστός δοξάζεται ως Υιός του Θεού Πατρός εξαιτίας του Πνεύματος και άλλοτε το Πνεύμα αναγνωρίζεται ως Θεός εξαιτίας του Θεανθρώπου, ο οποίος παρέχει τις ποικίλες δωρεές του. Όπως στην αιωνιότητα η αμοιβαία περιχώρηση Υιού και Πνεύματος δεν συνιστά υπαρκτική αλληλοπροέλευση, αφού μόνον ο Πατήρ είναι η αρχή του είναι τους, έτσι και στην οικονομία η αλληλοφανέρωσή τους δηλώνει την ταυτότητα και αλληλουχία της θεότητάς τους, που συνάπτεται με εκείνη του Πατρός. Θα ήταν σοβαρό θεολογικό απόπημα να κατανοηθεί η σχέση αυτή του Πνεύματος προς τον Χριστό ως σχέση αλληλοϋποταγής και όχι ομότιμης αμοιβαιότητας. Στην προοπτική μιας τέτοιας εσφαλμένης θεώρησης, άλλωστε, εύκολα κανείς μπορεί να προβεί στον διαχωρισμό δύο ανεξάρτητων οικονομιών όπου, αφενός, το Πνεύμα υποτάσσεται και υπηρετεί τον Χριστό (οικονομία του Υιού) και αφετέρου, ο Χριστός υποτάσσεται και υπηρετεί το Πνεύμα (οικονομία του Πνεύματος). Εξάλλου, «το ποικίλον και πολυειδές» της αλληλουχίας Υιού και Πνεύματος στη θεία οικονομία φανερώνει την ομοτιμία των δύο προσώπων. Το επίγειο έργο του Χριστού, μαρτυρώντας τον Πατέρα και το Πνεύμα, διαμορφώνει ένα δεύτερο τριαδολογικό σχήμα, που επιβεβαιώνει εκείνο της αποστολής του: Ο Χριστός μαρτυρεί τώρα και αποκαλύπτει στον κόσμο τον Πατέρα και το Πνεύμα (*Χριστός-Πατήρ-Πνεύμα*).

Η έλευση του Υιού στον κόσμο και η περάτωση της σωτηριώδους οικονομίας άνοιξαν τον δρόμο για την πληρέστερη και τελειότερη άφιξη του Πνεύματος. Αν η ενανθρώπιση του Θεού και η θέωση της ανθρωπότητας συντελέστηκαν εν Χριστώ δια της συνεργίας του Αγίου Πνεύματος, μετά την ανάληψη του Σωτήρος το Άγιο Πνεύμα αναλαμβάνει προσωπικά, δίχως πάντως να σαρκούται, να συνεργήσει στην ενεργοποίηση και διαχρονική μετάδοση του ήδη πραγματοποιηθέντος χριστολογικού γεγονότος προς την υπόλοιπη ανθρωπότητα. Επομένως, η αποστολή του δεν εγκαινιάζει μία δεύτερη οικονομία ούτε το ιδιαίτερο έργο του, το οποίο αρχίζει με την Πεντηκοστή και τη σύσταση της Εκκλησίας, μπορεί να διαχωριστεί από το έργο του Χριστού. Όπως ακριβώς το Πνεύμα συμμετέσχε στην ευδοκία του Πατρός και συναπέστειλε τον Υιό στον κόσμο ως Θεό και ως άνθρωπο, ο αναληφθείς Χριστός συναποστέλλει με τον Πατέρα, ως Θεάνθρωπος πλέον, το Παράκλητο Πνεύμα. Η αποστολή καθενός προσώπου στην οικονομία είναι κοινό έργο της Αγίας Τριάδος. Η φανέρωση και χορηγία του Πνεύματος από τον Πατέρα δια του Υιού ή και εκ του Υιού δεν παραπέμπει ως υποστατικό γνώρισμα στην υπαρκτική του εκπόρευση, αλλά δηλώνει την ομοουσιότητα και ομοβουλία του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Διότι και αυτό το Πνεύμα συνευδοκεί στην ευδοκία του Πατρός και του Υιού και πέμπεται ως αυτεξούσιο πρόσωπο, καθώς και ο Υιός απεστάλη πρωτύτερα στον κόσμο. Με το γεγονός της Πεντηκοστής, ο τριαδολογικός τύπος που διαμόρφωσε η χριστολογία εναλλάσσεται ισότιμα: ο Πατήρ και ο Χριστός φανερώνουν τώρα το Άγιο Πνεύμα (*Πατήρ-Χριστός-Πνεύμα*).

Το Άγιο Πνεύμα πέμπεται, δηλαδή φανερώνεται στον κόσμο με τη μεσολάβηση του Χριστού. Η αποστολή του θεμελιώνεται και εξαρτάται από την ιδιαίτερη σχέση που έχει προς το πρόσωπο αλλά και το επίγειο έργο του Θεανθρώπου. Στον Χριστό ως Θεό το Άγιο Πνεύμα ενυπάρχει, αναπαύεται φυσικώς, αλλά και δι' αυτού εκλάμπει αιδίως κατά την ενέργειά του. Η *δια* ή *εκ* του Υιού φανέρωση και χορηγία του Πνεύματος στη ζωή της Εκκλησίας εξαρτάται, λοιπόν, κατά πρώτο λόγο από την προαιώνια σχέση τους. Αλλά αν ο Χριστός ως Υιός του Θεού έχει δικό του κατά τη φύση και ενέργειά του το Πνεύμα, ως άνθρωπος επίσης είναι ο κατ' εξοχήν Πνευματοφόρος, αφού έλαβε ολόκληρη τη χάρη του Πνεύματος. Ο Χριστός ως άνθρωπος είναι ο «Πνευματικός Αδάμ», σε αυτόν επιστρέφει πλήρως, κατοικεί και αναπαύεται μονίμως πλέον το Πνεύμα το Άγιο, καθιστώντας τον πηγή αέναη και ανεξάντλητη της χάριτος και του αγιασμού. Έτσι ο Χριστός δεν αναδεικνύεται μόνον αυτός στον οποίο αναπαύεται το Πνεύμα θεοπρεπώς, αλλά και αυτός ο οποίος παρέχει το Πνεύμα. Αν το Πνεύμα συνέργησε στην πραγματοποίηση του χριστολογικού γεγονότος καθαυτό ως υποστατικής ένωσης κτιστού και ακτίστου, ο δοξασμένος Χριστός αποκαλύπτεται ως η μοναδική ύπαρξη-διόδος της χάριτος και δωρεάς του Αγίου Πνεύματος προς την υπόλοιπη ανθρωπότητα και δι' αυτής προς την κτίση ολόκληρη.

Η πνευματολογία, η οποία αναπτύσσεται στη βάση της αποστολής του Παρακλήτου από τον Χριστό, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη χριστολογία, δηλώνοντας την άρρητη προσωπική, ομοούσια και ενεργειακή ομοτιμία και αλληλουχία των δύο προσώπων στην πίστη και στη ζωή της Εκκλησίας. Πρόκειται για μία *χριστολογική πνευματολογία*. Ο Χριστός αποστέλλει και χορηγεί τον Παράκλητο, ενώ το ίδιο το Πνεύμα είναι η κληρονομία του Χριστού, τον οποίο δοξάζει, μαρτυρεί και διαρκώς καθιστά παρόντα στη διαχρονική ζωή της Εκκλησίας.

Το καθοριστικό έργο του Αγίου Πνεύματος στη ζωή της Εκκλησίας: Ο Χριστός δια του Αγίου Πνεύματος «Εκκλησίας σάρκα ανέλαβε» (Ιωάννης Χρυσόστομος)

Ο Υιός με την ενανθρώπησή του δεν προσέλαβε απλώς κάτι από τον άνθρωπο αλλά ολόκληρη την ανθρώπινη φύση, ώστε το σώμα του να αποτελέσει την Εκκλησία. Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος θεμελιώνει το γεγονός της Εκκλησίας ακριβώς στην πρόσληψη της ανθρωπότητας, λέγοντας χαρακτηριστικό ότι ο Χριστός «Εκκλησίας δὲ σάρκα ανέλαβε· διὰ τὴν Ἐκκλησίαν ὁ οὐρανός, οὐ διὰ τὸν οὐρανὸν ἡ Ἐκκλησία». Τόσο η ενσάρκωση του Υιού όσο και η εκκλησιολογική επέκταση του μυστηρίου του είναι έργο του Αγίου Πνεύματος. Διὰ του Αγίου Πνεύματος η ανθρώπινη φύση του Χριστού γίνεται στην Εκκλησία πηγή ακένωτη των ενεργειών της Αγίας Τριάδος προς σύμπασα την ανθρωπότητα και την κτίση. Με την αποστολή και δράση του Παρακλήτου, μετά την Ανάληψη, το γεγονός του Χριστού επεκτείνεται λαμβάνοντας καθολική διάσταση, γιατί δεν υπόκειται πλέον στους περιορισμούς του χώρου και του χρόνου. Διὰ του Αγίου Πνεύματος ο Χριστός γίνεται η συλλογική και περιληπτική Προσωπικότητα, η οποία περιλαμβάνει ελεύθερα και ενοποιεί χαρισματικά κάθε ιδιαίτερη ανθρώπινη ύπαρξη στο σώμα του, δηλαδή στην Εκκλησία. Ο νέος αυτός τρόπος της διαρκούς παρουσίας του Χριστού στον κόσμο ενεργοποιείται μετά την Πεντηκοστή και συνιστά τη βάση και αποτελεσματικότητα των μυστηρίων της Εκκλησιαστικής κοινότητας. Το ιδιαίτερο αυτό έργο του Πνεύματος κάνει τον Χριστό να μερίζεται αμερίστως και να μετέχεται από πολλούς χριστοειδείς, από τις πολλές και ιδιαίτερες ανθρώπινες υπάρξεις.

Ο Χριστός, ενώ καθόλη την επίγεια παρουσία του απεκάλυπτε μετρίως τη δύναμη του Πνεύματος, με την Ανάληψή του, μολοντί αναχωρεί από το προσκήνιο της ιστορίας, εντούτοις δεν εγκαταλείπει τον κόσμο, αλλά εγγυάται τη συνεχή παρουσία του με έναν μυστικό τρόπο, δια του Αγίου Πνεύματος. Η χριστολογία γίνεται αποκαλυπτική πηγή της πνευματολογίας και στο επίπεδο αυτής της ίδιας της θεότητας του Παρακλήτου. Το Πνεύμα το Άγιον είναι του Υιού και δια του Υιού φανερώνεται και χορηγείται. Αν το Πνεύμα αποστέλλεται και δια του Υιού γνωρίζεται, η παρουσία και συστατική της Εκκλησίας δράση του παραμένει αποκλειστική κληρονομία του Χριστού. Το Άγιο Πνεύμα είναι ο μοναδικός τρόπος δια του οποίου τα μέλη της Εκκλησίας συγκροτούνται σε Σώμα Χριστού και έχουν αδιάκοπη πρόσβαση και κοινωνία με την κεφαλή της. «Ἐνθα γάρ ἡ κεφαλή, ἐκεῖ καὶ τὸ σῶμα». Το Άγιο Πνεύμα δεν επιτελεί άλλο έργο πέρα από την ενσωμάτωση αυτή στο χριστολογικό μυστήριο. Το Άγιο Πνεύμα, καθώς συνέργησε στην πραγματοποίηση της συγκαταβάσεως του Λόγου στην ανθρωπότητα, δίχως να μεταβληθεί η ενότητα του τριαδικού μυστηρίου, συνεργεί και πάλι διακρατώντας άρρηκτο τον σύνδεσμο και την περιχώρηση μεταξύ της Εκκλησίας και του Χριστού. Έτσι εμφανίζεται το εξής παράδοξο: η Εκκλησία δέεται δια της κεφαλής της (ο Χριστός επουράνιος Παράκλητος) προς τον Πατέρα, να καταπέμψει το Άγιο Πνεύμα (επίγειος Παράκλητος), η έλευση του οποίου συνιστά την εκ νέου, κάθε φορά, είσοδο του δοξασμένου Χριστού στην ιστορία. Στη βάση της μαρτυρίας και δράσης του Πνεύματος στην Εκκλησία διαμορφώνεται ένας τρίτος τριαδολογικός τύπος: Το ίδιο το Άγιο Πνεύμα, δίχως να σαρκούται, αποκαλύπτει τον Χριστό και τον Πατέρα (Πνεύμα-Χριστός-Πατήρ).

Ο συνεργός ρόλος του Αγίου Πνεύματος στην οικονομία του Χριστού αποβαίνει καθοριστικός στη λειτουργικότητα των μυστηρίων της Εκκλησίας, τα οποία επεκτείνονται στο ευχαριστιακό και ασκητικό ήθος της Εκκλησίας. Δια της επίκλησης, παρουσίας και κοινωνίας του Αγίου Πνεύματος, η οποία διερμηνεύει τις σχέσεις Χριστού και Πνεύματος,

αναπτύσσεται ολόκληρη η μυστηριακή και λειτουργηματική υπόσταση της Εκκλησίας, αλλά και η ασκητική ζωή και η ποικιλία των χαρισμάτων, δηλαδή η όλη «οικοδομή» του Σώματος της Εκκλησίας. Δίχως τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, θα ήταν ανώφελη, δίχως σωτηριολογικό περιεχόμενο, η ίδια η εν Χριστώ ζωή και η υπόσταση της Εκκλησίας.

«Εί δέ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ» (Ρωμ. 8,9). Κανείς δεν μπορεί να κατέχει το Πνεῦμα ὄντας εκτός του σώματος του Χριστού και, αντίστοιχα, κανείς δεν μπορεί να είναι στο σώμα του Χριστού δίχως τη δύναμη του Αγίου Πνεύματος. Οποιαδήποτε αντίθεση μεταξύ του «εν Χριστώ» και του «εν Πνεύματι» ως αφορμή διαλεκτικής έντασης μεταξύ φύσεως και προσωπικής διακρίσεως, θεσμοῦ και χαρίσματος, αυθεντίας και ελευθερίας, μυστηρίων και άσκησης, επισκόπων και μοναχών κ.λπ. εξαλείφεται στην πλήρη και αμοιβαία σύμπτωση του χριστολογικού και πνευματολογικού παράγοντα στη ζωή της Εκκλησίας. Η χριστοκεντρική αυτή θεώρηση της Εκκλησίας δια της επικλήσεως του Αγίου Πνεύματος δεν συνιστά απλώς μία ανάμνηση του παρελθόντος, αλλά αντανακλά και εγκαινιάζει ήδη κατά πρόληψη την έλευση και κοινωνία των εσχάτων και της Βασιλείας.

Κείμενα

Πρ. 2,1-13: «Καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό. καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος ὡσπερ φερομένης βιαίας, καὶ ἐπλήρωσεν ὄλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι καὶ ὠφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμενοι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν, καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος Ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἐτέραις γλώσσαις καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι. Ἦσαν δὲ ἐν Ἱερουσαλήμ κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι, ἄνδρες εὐλαβεῖς ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης συνήλθε τὸ πλῆθος καὶ συνεχύθη, ὅτι ἤκουον εἰς ἕκαστος τῆ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν. ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ ἐθαύμαζον λέγοντες πρὸς ἀλλήλους· οὐκ ἰδοὺ πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες Γαλιλαῖοι; καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῆ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡμῶν ἐν ἧ ἐγεννήθημεν, Πάρθοι καὶ Μηδοὶ καὶ Ἑλαμίται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν, Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι, Κρήτες καὶ Ἄραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ; ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ διηπόρουν, ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες· τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι; ἕτεροι δὲ χλευάζοντες ἔλεγον ὅτι γλεύκουσ μεμεστῶμένοι εἰσὶ».

Α Κορ. 10,1-4: «Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διήλθον, καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον· ἔπιον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθοῦσης πέτρας, ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός».

Μ. Αθανασίου, Ἐπιστ. πρὸς Σεραπίωνα, περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ΡΓ 26, 573-576: «Τὸ Πνεῦμα ποτιζόμενοι, τὸν Χριστὸν πίνομεν».

Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 34 (Εἰς τοὺς Αἰγύπτου ἐπιδημήσαντας) 12, ΡΓ 36, 252Β.С: «Τολμῶ τι φθέγγασθαι, ὦ Τριάς· καὶ συγγνώμη τῆ ἀπονοίας· περὶ ψυχῆς γὰρ ὁ κίνδυνος [...] Οὐ πείθομαι τῷ ὁμοτίμῳ σώζεσθαι. Εἰ μὴ Θεός τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, θεωθήτω πρῶτον, καὶ οὕτω θεούτω με τὸν ὁμότιμον».

Μεγάλου Βασιλείου, Ομιλία περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ΡΓ 31, 1432: Ὁ βαπτιζόμενος εἰς Τριάδα βαπτίζεται εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα· οὔτε εἰς ἀρχὰς, οὔτε εἰς δυνάμεις, οὔτε εἰς τὰ ἐξῆς ἐν κτίσμασι. Δῆλον οὖν αὐτῷ ἔστω, ὅτι ἡ Τριάς ὑπὲρ τὴν κτίσιν ἐστὶ· καὶ μηδὲν τῆς Τριάδος εἰς κτίσιν κατάγειν ἐπιχειρεῖτω. Μεμνήσθω δὲ καὶ τοῦ Κυρίου, Πνεῦμα ἅγιον ἐμφυσήσαντος, καὶ δείξαντος διὰ τῆς ἐμφυσήσεως, ὅτι τὸ Πνεῦμα τῆς θεϊκῆς οὐσίας ἐστὶ, καὶ οὐ τῆς κτιστῆς φύσεως. Λογίζεσθω δὲ καὶ τὴν ἀποστολικὴν ἐξήγησιν περὶ Τριάδος, ἐν ἧ μίαν ἐνέργειαν ὀρῶμεν Πατρός καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου

Πνεύματος· ὡς οὐκ ὄντος κτιστοῦ καὶ ποιητοῦ τὴν φύσιν οὔτε τοῦ Υἱοῦ οὔτε τοῦ Πνεύματος. Ὅτι μὴ τῆς ἑαυτοῦ κτίσεως ὁ Θεὸς ἐπιδίδεται πρὸς τὸ τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν ἀποδιδόναι. Λέγει δὲ ὁ Ἀπόστολος· «Διαιρέσεις χαρισμάτων εἰσὶ, καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα. Καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσὶ, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος. Καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσὶν, ὁ δὲ αὐτὸς Θεὸς, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.» Οὐκοῦν ἂ ἐνεργεῖ Θεὸς, ταῦτα τὸ Πνεῦμα ἐνεργεῖ. «Πάντα ἐνεργεῖ, φησὶ, τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἐκάστῳ καθὼς βούλεται.» Μηδὲ εἰς δουλείαν καταγέτω τὸ Πνεῦμα, ἀκούων, ὅτι καθὼς βούλεται πάντα ἐνεργεῖ τὰ τοῦ Θεοῦ. Καὶ πάλιν· «Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν. Οὗ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία.» Καὶ γὰρ εἰ μὴ θεότητα λέγει κατοικεῖν ἐν ἡμῖν διὰ τοῦ Πνεύματος κατοικοῦντος, λέγοντος τοῦ Ἰωάννου, «Ἐν τούτῳ γινώσκουμεν, ὅτι ἐν ἡμῖν ἐστιν, ἐκ τοῦ Πνεύματος οὗ ἔδωκεν ἡμῖν,» πᾶσαν ἀπολεῖ τὴν ἐλπίδα. Εἰ γὰρ μὴ Θεὸς ἐν ἡμῖν, οὔτε ζωῆς οὔτε ἀγαθῶν αἰωνίων τευξόμεθα. Λέγει δὲ καὶ πάλιν ὁ Παῦλος· «Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς τοῦ Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;» καὶ πάλιν· «Τὰ 31.1432 σώματα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματος ἐστιν, οὗ ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ.» Καὶ κτίσις μὲν ἀποκαλύψεως δεῖται πρὸς τὸ εἰδέναι τὰ Θεοῦ· τὸ Πνεῦμα δὲ ἀποκαλύπτει. «Ἡμῖν, φησὶν, ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ.» Καὶ καθ' ἡμᾶς μὲν ἐρευνᾷ, ὅτι ἐν αὐτῷ τὴν ἔρευναν ποιούμεθα· «Τὸ Πνεῦμα, φησὶν, ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ.» καθ' ἑαυτὸ δὲ γινώσκει, ὡσπερ τὸ ἡμέτερον πνεῦμα. «Τίς γὰρ οἶδε, φησὶν, ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τὸ ἐν αὐτῷ; Οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς ἐγνώσκων εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.» Καὶ ζωογονεῖ μὲν Θεός· λέγει γὰρ ὁ Παῦλος· «Παραγγέλλω ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωογονοῦντος τὰ πάν- τα·» ζωὴν δὲ δίδωσι Χριστὸς, ὁ λέγων· «Τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει, ἀγῶν ζωὴν αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς.» Ζωοποιούμεθα δὲ διὰ τοῦ Πνεύματος, ὡς φησὶν ὁ Παῦλος· «Ὁ ἐγείρας Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν.» Ζωογονῆ τοῖνυν ὑπὸ Θεοῦ διὰ Χριστοῦ ἐν Πνεύματι. Καὶ διὰ τοῦτο, ἐπεὶ πᾶσα ἡ ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ διὰ τοῦ Πνεύματος φανεροῦται, Κύριος ὀνομάζεται τὸ Πνεῦμα τῷ τοῦ Κυρίου ὀνόματι· καὶ Χριστὸς τῷ τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἄρτι μὲν ἐλέγομεν· «Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν.» Εἴρηται δὲ καὶ τὸ, «Ὑμεῖς οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν Πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ ἐν ὑμῖν. Εἰ δὲ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ.» Εἶτα ἐπάγει· «Εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν,» ἀντὶ τοῦ λέγειν, ὅπερ ἀκόλουθον ἦν· Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα ἐν ὑμῖν. Οὐδὲ ἔστι φωνὴ θεία ποιητὸν τὸ Πνεῦμα εἶναι διδάσκουσα. Τὸ γὰρ, «Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο,» περὶ τοῦ πλήθους τῶν κτισμάτων ἐστί. Τὸ δὲ Πνεῦμα οὐκ ἐν τῷ πλήθει, ἀλλὰ μετὰ τῆς δυάδος Τριάδα πληροῖ, καὶ κτίσεως ἀπηλλοτριῶται, καὶ πλεῖστον ὑπερέχει, ἅτε δὴ ἀγιάζον τὴν κτίσιν καὶ ζωοποιοῦν, καὶ χρίσμα ἐφ' ἡμῖν ὄν, ἥδη δὲ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ τοῦ Κυρίου σαρκί. Οὐ δήπου δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς διὰ κτίσεως ἀγιάζεται, ὡς λέγει ὁ Πέτρος· «Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει.» Οὐδὲ διὰ κτίσεως δύναται· λέγει δὲ· «Ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια.» Οὐδὲ ὑπὸ κτίσεως ἄγεται· γέγραπται γὰρ, ὅτι «Ἦγετο ἐν τῷ Πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον.» Ἀξίωμα μὲν τοῦ Θεοῦ προφητῆται παλαιοὶ κεκράγασι· «Τάδε λέγει Κύριος·» οἱ δὲ νέοι προφητῆται· «Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον·» καὶ οἱ ἀπόστολοι· «Ἔδοξε τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν.» Διόπερ καὶ ὁ Ἀπόστολος, δεικνύων, ὅτι θεῖα ῥήματα φθέγγεται, ποτὲ μὲν λέγει· «Ἡ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ;» ποτὲ δὲ, «Δοκῶ Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν.» Πλήρης δὲ καὶ ἡ παλαιὰ Γραφή τῆς τοῦ Πνεύματος 31.1433 δοξολογίας. «Τῷ λόγῳ Κυρίου, φησὶν ὁ Ψαλμωδός, οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν.» Καὶ ἐν τῇ βίβλῳ τοῦ Ἰωβ γέγραπται· «Πνεῦμα δὲ θεῖον τὸ ποιήσάν με.» Ὡσπερ δὲ Λόγον ἕτερον παρὰ τὸν Υἱὸν οὐκ ἔστιν ὑποθέσθαι, ὃ ἐγένοντο οἱ οὐρανοὶ (ἦ γὰρ ἂν οὐκέτι διὰ τοῦ Κυρίου γεγονότες εἶεν, εἴπερ δι' ἐτέρου λόγου γεγονάσιν)· οὕτως οὐδὲ Πνεῦμα ἕτερον ἔστιν ὑποθέσθαι, τὸ μετὰ τοῦ Λόγου στερεοῦν τὰς δυνάμεις τῶν οὐρανῶν. Πνεῦμα δὲ στόματος ἀκούοντες, οὐκ ἀνθρωπίνως ἀκούομεν, ἀλλ' ὡς ἐπὶ Θεοῦ πρέπον ἐστίν, ὡσπερ καὶ τὸν Λόγον. Οὔτε γὰρ ὁ Λόγος ῥῆμα διαλυόμενον, ἀλλ' ὡς ὁ ψαλμωδός φησιν· «Εἰς τὸν αἰῶνα, Κύριε, ὁ Λόγος σου διαμένει ἐν τῷ οὐρανῷ.» Οὔτε τὸ Πνεῦμα διαχαιομένη τίς ἐστί πνοή, ἀλλ' ἐστῶσα καὶ μένουσα. «Ποῦ γὰρ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος σου;» φησὶν ὁ Δαβὶδ, ὄντος δηλαδὴ, καὶ πεπληρωκότος τὰ σύμπαντα, καὶ ἐν ἀξίᾳ θεϊκῆ καθεστῶτος. Ὅπερ γὰρ εἶπε περὶ τοῦ Πνεύματος, τοῦτο καὶ περὶ προσώπου λέγει Θεοῦ, καὶ περὶ δεξιᾶς αὐτοῦ φάσκων ἐξῆς· «Καὶ ἀπὸ τοῦ προ-σώπου σου ποῦ φύγω; Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ ἐκεῖ εἶ· ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ἄδην, πάρει· ἐὰν ἀναλάβω τὰς πτέρυγές μου κατ' ὄρθρον, καὶ κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης· καὶ γὰρ ἐκεῖ ἡ χεὶρ σου ὀδηγήσει με, καὶ καθέξει με ἡ δεξιὰ σου.» Καὶ φωνὴ Θεοῦ περὶ ἑαυτοῦ τε καὶ Πνεύματος τοῦτο λέγει· «Εγὼ εἶμι ἐν ὑμῖν, φησὶ Κύριος, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐφέστηκεν ἐν μέσῳ ὑμῶν.» Οὔτε οὖν ἀλλότριον τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ ἀρρήτου στόματος ἀρρήτως ἐκπεφηνός· οὔτε αὐτὸς ὁ Θεὸς ἄνευ Πνεύματος, ἀλλὰ Θεοῦ Πνεύμα, καὶ παρὰ Θεῷ, ἀποστελλόμενον δὲ παρὰ Θεοῦ, καὶ διὰ Υἱοῦ χορηγούμενον· ὡς λέγεται μὲν ἐκ τοῦ πατρικοῦ προσώπου· «Τὸ Πνεῦμα τὸ ἐμὸν, ὃ ἐστί ἐπὶ σοί·» λέγεται δὲ ὑπὸ τοῦ Κυρίου, ὅτι «Παράκλητον πέμψω ὑμῖν·» ὃν δὴ καὶ καλεῖ «τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας.» Ἐνα μὲν οὖν Πατέρα, ἕνα δὲ Υἱόν, ἐν δὲ καὶ

Πνεῦμα κατὰ τὴν Θεῖαν παράδοσιν ὁμολογητέον, καὶ οὔτε δύο πατέρας, οὔτε δύο υἱούς· διόπερ τὸ Πνεῦμα Υἱὸς οὐκ ἔστιν, οὐδὲ ὀνομάζεται. Οὐ γὰρ παρὰ τοῦ Πνεύματός τινα λαμβάνομεν ὡσπερ παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' αὐτὸ προσιὸν ἡμῖν καὶ ἀγιάζον ὑποδεχόμεθα· θεότητος κοινωνίαν, καὶ υἰότητος μετουσίαν, καὶ τῆς αἰωνίου κληρονομίας ἀρῶρα βῶνα, καὶ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἀπαρχήν. Μηδὲ τις ἐκτὸς τῶν εἰρημένων ἱερῶν ὀνομάτων περιεργαζέσθω· μηδὲ Υἱοῦ προσηγορίαν ἐπὶ Πνεύματος τι θέναι βιαζέσθω, μηδὲ γέννησιν· ἀλλ' ἀρκείσθω τῇ 31.1436 κατὰ τὸ Πνεῦμα προσηγορία καὶ ὁμοιώσει. Ἐπεὶ δὲ Θεοῦ τοῦ ἀγαθοῦ χάριτι, τῇ μνήμῃ τῶν τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος ῥημάτων, καὶ τῶν ἀγίων αὐτοῦ εὐαγγελιστῶν τε καὶ ἀποστόλων καὶ προφητῶν, αὐτάρκως ἡμῖν σαφηνισάντων τὸν περὶ τοῦ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ βαπτίσματος λόγον, ἐπαιδευθήμεν, ὅτι τὸ μὲν ἐν τῷ πυρὶ βάπτισμα ἐλεγκτικὸν μὲν ἔστι πάσης κακίας, δεκτικὸν δὲ τῆς κατὰ Χριστὸν δικαιοσύνης, μῖσος μὲν ἐμποιοῦν τῆς κακίας, ἐπιθυμίαν δὲ τῆς ἀρετῆς· διὰ δὲ τῆς πίστεως ὑπὸ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐκαθαρίσθημεν ἀπὸ πάσης ἀμαρτίας, ἐν δὲ τῷ ὕδατι βαπτισθέντες εἰς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου, ὡσπερ ἔγγραφον ὁμολογίαν κατεθέμεθα· νεκρωθῆναι μὲν τῇ ἀμαρτίᾳ καὶ τῷ κόσμῳ, ἐζωοποιεῖσθαι δὲ τῇ δικαιοσύνῃ, καὶ οὕτως ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ ἀγίου Πνεύματος βαπτισθέντες, ἄνωθεν ἐγεννήθημεν· γεννηθέντες δὲ καὶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Υἱοῦ βαπτισθέντες, τὸν Χριστὸν ἐνεδυσάμεθα· ἐνδυσάμενοι δὲ τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς ἐβαπτίσθημεν καὶ τέκνα Θεοῦ ἀπηγορεύθημεν. Χρεῖα οὖν λοιπὸν τρέφεσθαι ἡμᾶς τροφήν ζωῆς αἰωνίου, ἣντινα παρέδωκεν ἡμῖν πάλιν ὁ αὐτὸς μονογενὴς Υἱὸς τοῦ ζῶντος Θεοῦ, εἰπὼν· «Οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ.» Καὶ πῶς τοῦτο γένηται, ἐδίδασκεν ἐν τῷ εἰπεῖν· «Ἐμὸν βρῶμά ἐστιν, ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με Πατρὸς·» καὶ πάλιν· «Ἀμήν ἀμὴν λέγω ὑμῖν.» Πρὸς βεβαιώσιν τῶν ἐπιφερομένων καὶ πληροφορίαν τῶν ἀκουόντων, ἐκ δευτέρου τοῦτο προθεῖς, φησὶν, ὅτι «Ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς. Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον, κἀγὼ ἀναπαύσω αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. Ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθὴς ἐστὶ βρῶσις· καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθὴς ἐστὶ πόσις. Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.» Καὶ μετ' ὀλίγα γέγραπται· «Πολλοὶ οὖν, ἀκούσαντες τὸν λόγον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, εἶπον· Σκληρὸς ἐστὶν ὁ λόγος οὗτος. Τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν; Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐν ἑαυτῷ, ὅτι γογγύζουσι περὶ τούτου οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς· Τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει; Ἐὰν οὖν ἴδητε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα ὅπου ἦν τὸ πρότερον; Τὸ Πνεῦμά ἐστὶ τὸ ζωοποιοῦν· ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν. Τὰ ῥήματά μου πνεῦμά ἐστὶ καὶ ζωὴ ἐστὶν. Ἄλλ' εἰσὶ τινες ἐξ ὑμῶν, οἳ οὐ πιστεύουσιν. Ἦδει γὰρ ὁ Ἰησοῦς ἐξ ἀρχῆς, τίνες εἰσὶν οἳ πιστεύοντες, καὶ τίς ἐστὶν ὁ παραδώσων αὐτόν. Καὶ ἔλεγεν· Διὰ τοῦτο εἶρηκα ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρὸς με, ἐὰν μὴ ᾗ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ Πατρὸς μου.» Καὶ πρὸς τῷ τέλει· «Λαβὼν οὖν ὁ Ἰησοῦς ἄρτον, καὶ εὐχαριστήσας, ἔκλασε, καὶ ἐδίδου 31.1437 τοῖς μαθηταῖς, καὶ εἶπε· Λάβετε, φάγετε· τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλῶμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Καὶ λαβὼν ποτήριον, εὐχαριστήσας, ἔδωκεν αὐτοῖς εἰπὼν· Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ αἷμά μου τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἀμαρτιῶν.» Καὶ ὁ Ἀπόστολος· «Ὅσαίς γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε.» Τί οὖν τὰ ῥήματα ταῦτα, καὶ τί τὸ παρ' αὐτῶν ὄφελος; Ἴνα, ἐσθιοντές τε καὶ πίνοντες, αἰεὶ μνημονεύωμεν τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντος καὶ ἐγερθέντος, καὶ οὕτω παιδευθῶμεν ἀναγκαιῶς φυλάξαι τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο τὸ ἡμῖν δεδομένον παράγγελμα, τὸ φάσκον· «Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς, κρίναντας τοῦτο, ὅτι, εἰ εἶς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον· καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι.» Ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων, δηλονότι εἰς ἀνεξάλειπτον τῆς μέχρι θανάτου ὑπακοῆς μνήμην τοῦ Δεσπότη καὶ πλάστου, καὶ δι' ἐμὲ ὅπερ ἦν τὸ πλασθὲν γεγονότος. Ἄλλ' οὐχ ἀπλῶς ἐσθίειν προστέτακται, ἀλλὰ καὶ διακρίνειν τὸ τοιοῦτον τοῦ Κυρίου παρακελευόμεθα σῶμα· δηλονότι σαρκὸς μολυσμὸν καὶ πνεύματος ἀποθεμένους, καὶ δοχεῖον τοῦ πνευματικοῦ μύρου παρασκευάσαντας, οὕτως τῇ καθαρᾷ προσεγγίσει θυσία, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 31, Ἐκθεσις τῆς ορθῆς πίστεως

«Ἰκανῶς τὸν κατὰ Ἰουδαίων καὶ Ἑλλήνων ἐπελθόντες ἔλεγχον, ἀκολούθως αὐθις τὸν ὑγιᾶ τῆς πίστεως ἐκτιθέμεθα λόγον. Ἐχρῆν γὰρ δήπου μετὰ τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίδειξιν, ὅπως καὶ φρονεῖν περὶ αὐτῆς προσήκεν, προϊόντας εἰδέναι. Οὐ γὰρ ἀπλῶς ἢ πρὸς τὸν πατέρα καὶ υἱὸν δοξολογία τὴν σωτηρίαν ἡμῖν πορίζει, ἀλλ' ἢ ὑγιᾶς τῆς τριάδος ὁμολογία τῶν ἀποκειμένων τοῖς εὐσεβέσιν ἀγαθῶν τὴν ἀπόλαυσιν δωρεῖται· ἐπεὶ καὶ τῶν ἑτεροφρόνων ἀκούσεται τις τὸν πατέρα καὶ υἱὸν ἀνυμνούντων, ἀλλ' οὐ κατ' ὀρθὴν ἔννοιαν τὸ σέβας προσαγόντων. Ὅθεν ἀναγκαιῶς ἡμῖν ἢ τοῦδε τοῦ γράμματος

έδεδήσεν ἔκθεσις, εἰς τὴν ἀκραιφνή τῆς ἀληθείας ἀνάγουσα τοὺς ἐντυγχάνοντας κατανόησιν. Ἐνα τοίνυν θεὸν σέβειν ἡμᾶς αἶ τε θεῖαι γραφαὶ διδάσκουσιν καὶ αἶ τῶν πατέρων διδασκαλίαι παιδεύουσιν... Ἐπεὶ γὰρ ἐκ τῆς ἰδίας οὐσίας ὁ πατὴρ τὸν υἱὸν ἀπεγέννησεν, ἐκ δὲ τῆς αὐτῆς τὸ πνεῦμα προήγαγεν, εἰκότως ἂν τῆς αὐτῆς καὶ μιᾶς οὐσίας μετέχοντα τῆς αὐτῆς καὶ μιᾶς θεότητος ἤξιωνται. Πῶς οὖν, φησὶν, εἰ διαφέρει τὸ γεννῶν τοῦ γεννωμένου καὶ τὸ ἐκπορευτὸν τοῦ ἀφ' οὗ ἔκπορευεται (ἔστιν δὲ ὁ πατὴρ ἀγέννητος, ἀφ' οὗ καὶ ὁ υἱὸς γεγέννηται καὶ τὸ πνεῦμα προήλθεν), ταύτῳ τῷ πατρὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα; Ὅτι τὸ μὲν ἀγέννητον καὶ γεννητὸν καὶ ἐκπορευτὸν οὐκ οὐσίας ὀνόματα, ἀλλὰ τρόποι ὑπάρξεως· οἱ δὲ τῆς ὑπάρξεως τρόποι τοῖς ὀνόμασιν χαρακτηρίζονται τούτοις. Ἡ δὲ τῆς οὐσίας δήλωσις τῆ θεοῦ ὀνομασίᾳ σημαίνεται, ὡς εἶναι μὲν τὴν διαφορὰν τῷ πατρὶ πρὸς τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα κατὰ τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον, τὸ δὲ ταύτῳ κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον. Ἡ γὰρ ὁ μὲν ἀγεννήτως ἔχει τὸ εἶναι, ὁ δὲ γεννητῶς, τὸ δὲ ἐκπορευτῶς, τὰ τῆς διαφορᾶς ἐπιθεωρεῖσθαι πέφυκεν· Επιτρέπεται ἡ ἐλεύθερη χρῆσις τοῦ ὑλικοῦ με ἀναφορὰν εἰς τὴν πηγὴν προέλευσός του. καὶ τῷ κοινῷ τῆς θεότητος ὀνόματι παραδηλοῦται. Οὕτως δ' ἂν ὁ λέγω σαφέστερον γένοιτο. Ὁ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Ἀδάμ σκοπούμενος, ὅπως εἰς τὸ εἶναι παρήχθη, εὐρήσει τοῦτον οὐ γεννητὸν, οὐ γὰρ ἐξ ἄλλου τινὸς ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐκ τῆς θείας διαπλασθέντα χειρός. Ἄλλ' ἡ διάπλασις τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως δηλοῖ· τὸ γὰρ ὅπως ἐγένετο σημαίνει. Ὡσαύτως πάλιν ὁ τῆς ὑπάρξεως τρόπος τὴν διάπλασιν χαρακτηρίζει· δηλοῖ γὰρ ὁμοίως ὅτι γε πλασθεὶς ὑπῆρξεν. Εἰ δὲ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ζητοῖς, καθ' ἣν τοῖς ἐξ αὐτοῦ πρὸς κοινωνίαν συνάπτεται, ἀνθρωπὸν εὐρήσεις τὸ ὑποκείμενον. Ὡσπερ οὖν ἡ πλάσις τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως δηλοῖ, ὁ δὲ τῆς ὑπάρξεως τρόπος τὴν διάπλασιν χαρακτηρίζει, ὁ δὲ τῆς οὐσίας λόγος ἀνθρωπὸν τὸ ὑποκείμενον δεῖ κνυσιν, οὕτως ἐπὶ τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς εὐρήσομεν. Εἰ μὲν γὰρ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ ζητοῖς, ἐξ οὐδενὸς ἑτέρου γεγεννημένον ὄρων, ἀγέννητον προσαγορεύσεις· εἰ δὲ τὴν ἀγέννητος προσηγορίαν σκοποῖς, τῆς ὑπάρξεως τὸν τρόπον ἐρμηνεύουσαν εὐρήσεις. Εἰ δὲ καὶ τὴν οὐσίαν αὐτὴν γνωρίζεις ἐθέλεις, καθ' ἣν υἱὸς καὶ πνεῦμα πρὸς κοινωνίαν συνάπτεται, τῆ θεοῦ ὀνομασίᾳ δηλώσεις. Ὡστε τὸ ἀγέννητον καὶ τῆς ὑπάρξεως ὁ τρόπος ἀλλήλων εἰσὶν γνωριστικά, τῆς δὲ οὐσίας τὸ θεὸς δηλωτικόν. Ὡς γὰρ ὁ Ἀδάμ, καίτοι γέννησιν οὐ προσηκόμενος, τοῖς ἐξ αὐτοῦ γεννηθεῖσιν κατὰ τὸ τῆς οὐσίας ταύτῳ εἰς κοινωνίαν συνάπτεται, οὕτως οὐδεὶς λόγος τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας πατρὸς πρὸς τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα διασπᾶσαι διὰ τὸ ἀγέννητον δυνήσεται. Ὡστε τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ γεννητὸν καὶ τὸ ἐκπορευτὸν οὐκ οὐσίας δηλωτικά, σημαντικά δὲ τῶν ὑποστάσεων ἐστίν· ἰκανὰ γὰρ ἡμῖν διακρίνειν τὰ πρόσωπα καὶ τὴν πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος ἰδιαζόντως δεικνύειν ὑπόστασιν. Καθάπερ γὰρ σφραγὶς ἡμῖν τις λεχθὲν τὸ ἀγέννητον εὐθύς τὴν πατρὸς ἀφορίζει ὑπόστασιν, καὶ πάλιν ὡς τι σημεῖον τὴν τοῦ γεννητοῦ προσηγορίαν ἀκούοντες τὴν υἱοῦ λαμβάνομεν ἔνοιαν, καὶ αὖθις διὰ τῆς τοῦ ἐκπορευτοῦ σημασίας τὸ ἰδικὸν τοῦ πνεύματος πρόσωπον παιδεύομεθα. Καὶ ταῦτα μὲν ἀρκεῖ πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ μὴ τὴν οὐσίαν αὐτὴν δηλοῦν τὸ ἀγέννητον καὶ γεννητὸν καὶ ἐκπορευτὸν, ἀφοριστικὰ δὲ τῶν ὑποστάσεων εἶναι, πρὸς τῷ καὶ τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον διασημαίνειν. Ὑπόλοιπον δ' ἂν εἴη περὶ τῆς οὐσίας δεικνύειν πῶς μία πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος. Ὅρωμεν τοίνυν ἐν τῇ κοινῇ συνηθείᾳ τῆς αὐτῆς οὐσίας ὑπάρχοντα τοῖς γεννώσις τὰ γεννώμενα».

Νικοδήμου Ἀγιορείτου, «Ἀπολογία τις ὑπὲρ τοῦ ἐν τῷ Βιβλίῳ τοῦ ἀοράτου Πολέμου κειμένου σημειώματος περὶ τῆς Κυρίας Θεοτόκου», *Ἐγχειρίδιον Συμβουλευτικόν*, Βόλος 1969, σσ. 213-214: «...Ἐλαβε σχέσιν νὰ κοινωνηθῆ ὁ Πατὴρ κατ' οὐσίαν μὲ τὸν ὁμοούσιόν Του Υἱὸν καὶ μὲ τὸ Πνεῦμα Του τὸ Ἅγιον· τὸν μὲν ἀπ' αἰῶνος γεννῶν, τὸ δὲ ἐκπορευῶν· εἰ γὰρ πάντῃ ἄσχετος καὶ ἀπόλυτος ἔμενεν ὁ Θεός, οὐκ ἂν Υἱὸν ἔσχεν, οὔτε Πνεῦμα Ἅγιον· οὐδ' ἂν τῆς οὐσίας αὐτοῦ Αὐτοῖς ἐκοινώνησε· μᾶλλον δέ, ἐν κατ' οὐσίαν τὰ τρία ἐστίν. Ἐλαβε σχέσιν νὰ κοινωνηθῆ καθ' ὑπόστασιν ὁ Υἱὸς μὲ τὴν ἀνθρωπότητα, δι' ἣν σχέσιν προέγνω καὶ προώρισε τὴν μετ' αὐτῆς ἐν χρόνῳ πραγματικὴν ἔνωσιν· ἡ γὰρ ἀνθρωπότης, ἰδίαν μὴ σχοῦσα ὑπόστασιν, τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως ἐκοινώνησεν, ἐν αὐτῇ τὸ εἶναι λαβοῦσα. Ἐλαβε σχέσιν ἀπ' αἰῶνος ὁ Θεὸς (καὶ ἰδιαίτερως τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὃ ἐξαιρέτως πᾶσα ἡ κοινὴ ἐνέργεια τῆς Μακαρίας Τριάδος ἀνατίθεται), νὰ κοινωνηθῆ κατὰ τὴν ἐνέργειαν μὲ τὰ λοιπὰ κτίσματα, δι' ἣν σχέσιν προέγνω καὶ προώρισε γενέσθαι πάντα τὰ νοητὰ καὶ αἰσθητὰ κτίσματα...».

Ἦχος (ἐκ τῶν στιχηρῶν τοῦ μεγάλου ἑσπερινοῦ)

Πεντηκοστήν ἑορτάζομεν, καὶ Πνεύματος ἐπιδημίαν, καὶ προθεσίαν ἐπαγγελίας, καὶ ἐλπίδος συμπλήρωσιν· καὶ τὸ μυστήριον ὅσον, ὡς μέγα τε καὶ σεβάσμιον! Διὸ βοῶμέν σοι· Δημιουργε τοῦ παντός Κύριε, δόξα σοι. (δίσ)

Γλώσσαις ἀλλογενῶν, ἐκαιούργησας Χριστέ τοὺς σοὺς Μαθητάς, ἵνα δι' αὐτῶν σε κηρύξωσι, τὸν ἀθάνατον Λόγον καὶ Θεόν, τὸν παρέχοντα ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν τὸ μέγα ἔλεος.

Πάντα χορηγεί τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· βρῦει προφητείας, ιερῆας τελειοῖ, ἀγραμμάτων σοφίαν ἐδίδαξεν, ἀλειψθεολόγους ἀνέδειξεν, ὄλον συγκροτεῖ τὸν θεσμόν τῆς Ἐκκλησίας. Ὁμοούσιε καὶ ὁμόθρονε, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, Παράκλητε, δόξα σοι.

Ἀπόστιχα ἰδιόμελα. Ἦχος β΄. (ἐκ τῶν στιχηρῶν τοῦ μεγάλου ἑσπερινοῦ)

Εἶδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ἐλάβομεν Πνεῦμα ἐπουράνιον, εὐρομεν Πίστιν ἀληθῆ, ἀδιαίρετον Τριάδα προσκυνοῦντες· αὕτη γὰρ ἡμᾶς ἔσωσε.

Στίχ. Μὴ ἀπορρίψῃς με, ἀπὸ τοῦ προσώπου σου, καὶ τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλης ἀπ' ἐμοῦ.

Δόξα. Καὶ νῦν. Ἦχος πλ. δ΄. Λέοντος Δεσπότητος.

Δεῦτε λαοί, τὴν τρισυπόστατον Θεότητα προσκυνήσωμεν, Υἱὸν ἐν τῷ Πατρὶ, σὺν ἀγίῳ Πνεύματι· Πατὴρ γὰρ ἀχρόνως ἐγέννησεν Υἱόν, συναΐδιον καὶ σύνθρονον, καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐν τῷ Πατρὶ, σὺν Υἱῷ δοξαζόμενον· μία δύναμις, μία οὐσία, μία Θεότης, ἦν προσκυνοῦντες πάντες λέγομεν· Ἅγιος ὁ Θεός, ὁ τὰ πάντα δημιουργήσας δι' Υἱοῦ, συνεργία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἅγιος ἰσχυρός, δι' οὗ τὸν Πατέρα ἐγνώκαμεν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐπεδήμησεν ἐν κόσμῳ. Ἅγιος ἀθάνατος, τὸ παράκλητον Πνεῦμα, τὸ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ ἐν Υἱῷ ἀναπαυόμενον. Τριάς ἀγία, δόξα σοι.

Δευτέρα μετὰ τὴν Πεντηκοστήν

Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἦν μὲν αἰεὶ, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται, οὔτε ἀρξάμενον, οὔτε παυσόμενον, ἀλλ' αἰεὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ συντεταγμένον, καὶ συναριθμούμενον, ζωὴ, καὶ ζωοποιῶν, φῶς, καὶ φωτὸς χορηγόν, αὐτάγαθον, καὶ πηγὴ ἀγαθότητος· δι' οὗ Πατὴρ γνωρίζεται, καὶ Υἱὸς δοξάζεται, καὶ παρὰ πάντων γινώσκεται· μία δύναμις, μία σύνταξις, μία προσκύνησις, τῆς ἁγίας Τριάδος. (Δίς)

Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, φῶς, καὶ ζωὴ, καὶ ζωσα πηγὴ νοερά, Πνεῦμα σοφίας, Πνεῦμα συνέσεως, ἀγαθόν, εὐθέες, νοερόν, ἡγεμονεῦον, καθαῖρον τὰ πταίσματα, Θεός, καὶ θεοποιῶν, πῦρ, ἐκ πυρὸς προίον, λαλοῦν, ἐνεργοῦν, διαιροῦν τὰ χαρίσματα· δι' οὗ Προφητῆται ἅπαντες, καὶ Θεοῦ Ἀπόστολοι, μετὰ Μαρτύρων ἐστέφθησαν. Ξένον ἄκουσμα, ξένον θέαμα, πῦρ διαιρούμενον, εἰς νομάς χαρισμάτων. (Δίς)

Δόξα... Καὶ νῦν... Ἦχος πλ. β΄

Βασιλεῦ οὐράνιε, Παράκλητε, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁ πανταχοῦ παρών, καὶ τὰ πάντα πληρῶν, ὁ θησαυρὸς τῶν ἀγαθῶν, καὶ ζωῆς χορηγός, ἐλθέ, καὶ σκηνώσον ἐν ἡμῖν, καὶ καθάρισον ἡμᾶς ἀπὸ πάσης κηλίδος, καὶ σῶσον ἀγαθὴ τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Ἀναβαθμοί

Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι.

Ἁγίῳ Πνεύματι, πάσα ψυχὴ ζωοῦται, καὶ καθάρσει ὑψοῦται, λαμπρύνεται, τῇ τριαδικῇ Μονάδι ἱεροκρυφίως.

Καὶ νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ἁγίῳ Πνεύματι, ἀναβλύζει τὰ τῆς χάριτος ρεῖθρα, ἀρδεύοντα ἅπασαν τὴν κτίσιν πρὸς ζωογονίαν.

Ἀριθμῶν τὸ Ἀνάγνωσμα (ια΄ 16-29)

Εἶπε Κύριος πρὸς Μωσῆν· Συνάγαγέ μοι ἑβδομήκοντα ἄνδρας ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ, οὓς σὺ αὐτὸς οἶδας, ὅτι οὗτοί εἰσι πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, καὶ γραμματεῖς αὐτῶν· καὶ ἄξεις αὐτοὺς εἰς τὴν Σκηνὴν τοῦ Μαρτυρίου, καὶ στήσονται ἐκεῖ μετὰ σοῦ. Καὶ καταβήσομαι, καὶ λαλήσω ἐκεῖ μετὰ σοῦ, καὶ ἀφελῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐπὶ σοί, καὶ ἐπιθήσω ἐπ' αὐτούς, καὶ συναντιλήψομαι μετὰ σοῦ τὴν ὁρμὴν τοῦ λαοῦ, καὶ οὐκ οἴσεις αὐτοὺς σὺ μόνος. Καὶ συνήγαγε Μωσῆς ἑβδομήκοντα ἄνδρας ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ, καὶ ἔστησεν αὐτοὺς κύκλῳ τῆς Σκηνῆς. Καὶ κατέβη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ ἐλάλησε πρὸς Μωσῆν, καὶ παρείλετο ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐπ' αὐτοῦ, καὶ ἐπέθηκεν ἐπὶ τοὺς ἑβδομήκοντα ἄνδρας τοὺς πρεσβυτέρους. Ὡς δὲ ἐπανεπαύσατο τὸ Πνεῦμα ἐπ' αὐτούς, καὶ προεφήτησαν ἐν τῇ παρεμβολῇ, καὶ οὐκέτι προσέθεντο. Καὶ κατελείφθησαν δύο ἄνδρες ἐν τῇ παρεμβολῇ· ὄνομα τῷ ἐνὶ Ἑλλάδ καὶ ὄνομα τῷ δευτέρῳ Μωδὰδ· καὶ ἐπανεπαύσατο ἐπ' αὐτούς τὸ Πνεῦμα· καὶ οὗτοι ἦσαν τῶν καταγεγραμμένων, καὶ οὐκ ἦλθον εἰς τὴν Σκηνὴν· καὶ προεφήτησαν ἐν τῇ παρεμβολῇ. Καὶ προσδραμών ὁ νεανίσκος, ἀπήγγειλε τῷ Μωσεῖ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, λέγων· Ἑλλάδ καὶ Μωδὰδ προφητεύουσιν ἐν τῇ παρεμβολῇ. Καὶ ἀποκριθεὶς Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ, ὁ παρεστηκὼς Μωσεῖ, ὁ ἐκλεκτὸς αὐτοῦ, εἶπε· Κύριε Μωσῆ, κώλυσον αὐτούς. Καὶ εἶπεν αὐτῷ Μωσῆς· Μὴ ζηλοῖς σύ μοι; καὶ τίς δὴ πάντα τὸν λαὸν Κυρίου προφήτας, ὅταν δῶ Κύριος τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτούς;

Προφητείας Ἰωὴλ τὸ Ἀνάγνωσμα (β' 23-27, γ' 1-5).

Τὰδε λέγει Κύριος· Τὰ τέκνα Σιών, χαίrete καὶ εὐφραίνεσθε ἐπὶ Κυρίῳ τῷ Θεῷ ὑμῶν, ὅτι ἔδωκεν ὑμῖν τὰ βρώματα εἰς δικαιοσύνην· καὶ βρέξει ὑμῖν ὑετὸν πρῶτιμον καὶ ὄψιμον, καθὼς ἔμπροσθεν· καὶ πλησθήσονται αἱ ἄλωνες σίτου, καὶ ὑπερεκχυθήσονται αἱ ληνοὶ οἴνου καὶ ἐλαίου· καὶ ἀνταποδώσω ὑμῖν ἀντὶ τῶν ἐτῶν, ὧν κατέφαγεν ἡ ἀκρίς, καὶ ὁ βροῦχος, καὶ ἡ ἐρυσίβη, καὶ ἡ κάμψη, καὶ ἡ δύναμίς μου ἡ μεγάλη, ἣν ἐξαπέστειλα εἰς ὑμᾶς· καὶ φάγεσθε ἐσθίοντες, καὶ ἐμπλησθήσεσθε, καὶ αἰνέσετε τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν, ὃς ἐποίησε μεθ' ὑμῶν θαυμάσια, καὶ οὐ μὴ καταισχυνηθῆ ὁ λαός μου εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἐπιγνώσεσθε, ὅτι ἐν μέσῳ τοῦ Ἰσραὴλ ἐγὼ εἶμι, καὶ ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔστιν πλὴν ἐμοῦ· καὶ οὐ μὴ καταισχυνηθῆ ἔτι ὁ λαός μου εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἔσται μετὰ ταῦτα, ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν, καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν, ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὀράσεις ὄψονται. Καί γε ἐπὶ τοὺς δούλους μου καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου, ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου, καὶ προφητεύσουσι· καὶ δώσω τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σημεῖα ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, αἶμα καὶ πῦρ, καὶ ἀτίμιδα καπνοῦ· ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἶμα, πρὶν ἔλθειν τὴν ἡμέρα Κυρίου τὴν μεγάλην, καὶ ἐπιφανῆ· καὶ ἔσται, πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσῃται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.

Προφητείας Ἰεζεκιήλ τὸ Ἀνάγνωσμα (ιστ' 24-28).

Τὰδε λέγει Κύριος· Λήψομαι ὑμᾶς ἐκ τῶν ἐθνῶν, καὶ ἀθροίσω ὑμᾶς ἐκ πασῶν τῶν γαιῶν, καὶ εἰσάξω ὑμᾶς εἰς τὴν γῆν ὑμῶν· καὶ ῥανῶ ἐφ' ὑμᾶς ὕδωρ καθαρόν, καὶ καθαρισθήσεσθε ἀπὸ πασῶν τῶν ἀκαθαρσιῶν ὑμῶν, καὶ ἀπὸ πάντων τῶν εἰδώλων ὑμῶν, καὶ καθαρῶ ὑμᾶς· καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν καινὴν, καὶ πνεῦμα καινὸν δώσω ὑμῖν· καὶ ἀφελῶ τὴν καρδίαν τὴν λιθίνην ἐκ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν σαρκίνην· καὶ τὸ πνεῦμά μου δώσω ἐν ὑμῖν, καὶ ποιήσω, ἵνα ἐν τοῖς δικαίωμασί μου πορεύσητε, καὶ τὰ κρίματά μου φυλάξησθε, καὶ ποιήσητε· καὶ κατοικήσετε ἐπὶ τῆς γῆς, ἣς ἔδωκα τοῖς πατράσιν ὑμῶν, καὶ ἔσεσθέ μοι εἰς λαόν, κἀγὼ ἔσομαι ὑμῖν εἰς Θεόν.

Εὐαγγέλιον τοῦ Ὁρθροῦ τῆς ἐορτῆς, Ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην (κ' 19-23).

Οὔσης ὀψίας τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ μιᾷ σαββάτων, καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνηγμένοι διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ λέγει αὐτοῖς· Εἰρήνη ὑμῖν. Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ. Ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Κύριον. Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς πάλιν· Εἰρήνη ὑμῖν. Καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατήρ, κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς. Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐνεφύσησε καὶ λέγει αὐτοῖς· Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον· ἂν τινων ἀφῆτε τὰς ἀμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς, ἂν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται.

Ἀπόστολος τῆς ἐορτῆς, (Πρξ. β' 1-11)

«Ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς ἦσαν ἅπαντες οἱ ἀπόστολοι ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό. Καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος ὡσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι· καὶ ὠφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἓνα ἕκαστον αὐτῶν, καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος Ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἐτέραις γλώσσαις καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι. Ἦσαν δὲ ἐν Ἱερουσαλὴμ κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι, ἄνδρες εὐλαβεῖς ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν· γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης συνηλθε τὸ πλῆθος καὶ συνεχύθη, ὅτι ἤκουον εἰς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν. Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ ἐθαύμαζον λέγοντες πρὸς ἀλλήλους· Οὐκ ἰδοὺ πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες Γαλιλαῖοι; Καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡμῶν ἐν ἧ ἔγεννήθημεν, Πάρθοι καὶ Μηδοὶ καὶ Ἐλαμίται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν, Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι, Κρήτες καὶ Ἄραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ;»

Εὐαγγέλιον τῆς ἐορτῆς, Ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην (ζ' 37-52, η' 12).

«Τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς ἐορτῆς εἰστίκει ὁ Ἰησοῦς καὶ ἔκραξε λέγων· Ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με καὶ πινέτω. Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ρέουσουσιν ὕδατος ζῶντος. Τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ Πνεύματος οὗ ἔμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύσαντες εἰς αὐτόν· οὐπω γὰρ ἦν Πνεῦμα Ἅγιον, ὅτι Ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξάσθη. Πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀκούσαντες τὸν λόγον ἔλεγον· Οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης· ἄλλοι ἔλεγον· Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός· ἄλλοι δὲ ἔλεγον· Μὴ γὰρ ἐκ τῆς Γαλιλαίας ὁ Χριστός ἐρχεται; Οὐχὶ ἡ γραφή εἶπεν ὅτι ἐκ τοῦ σπέρματος Δαυὶδ καὶ ἀπὸ Βηθλεὲμ τῆς κώμης, ὅπου ἦν Δαυὶδ, ὁ Χριστός ἐρχεται; Σχίσμα οὖν ἐν τῷ ὄχλῳ ἐγένετο δι' αὐτόν. Τινὲς δὲ ἤθελον ἐξ αὐτῶν πιάσαι αὐτόν, ἀλλ' οὐδεις ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτόν τὰς χεῖρας. Ἦλθον οὖν οἱ ὑπηρέται πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ Φαρισαίους, καὶ εἶπον αὐτοῖς ἐκεῖνοι· Διατί οὐκ ἠγάγετε αὐ-

τόν; Ἀπεκρίθησαν οἱ ὑπηρέται· Οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος, ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος. Ἀπεκρίθησαν οὖν αὐτοῖς οἱ Φαρισαῖοι· Μὴ καὶ ὑμεῖς πεπλάνησθε; Μὴ τις ἐκ τῶν ἀρχόντων ἐπίστευσεν εἰς αὐτόν ἢ ἐκ τῶν Φαρισαίων; Ἄλλ' ὁ ὄχλος οὗτος ὁ μὴ γινώσκων τὸν νόμον ἐπικατάρτοι εἰσι! λέγει Νικόδημος πρὸς αὐτούς, ὁ ἐλθὼν νυκτὸς πρὸς αὐτόν, εἷς ὢν ἐξ αὐτῶν· Μὴ ὁ νόμος ἡμῶν κρίνει τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ ἀκούσῃ παρ' αὐτοῦ πρότερον καὶ γινῶ τί ποιεῖ; Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ· Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς Γαλιλαίας εἶ; Ἐρεύνησον καὶ ἴδε ὅτι προφήτης ἐκ τῆς Γαλιλαίας οὐκ ἐγγίγεται. Πάλιν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησε λέγων· Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἔξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς».

Γρηγορίου θεολόγου, Θεολογικός τέταρτος PG 36, 132B:

«Χριστός διὰ τὴν θεότητα· αὕτη γὰρ ἡ χρῖσις τῆς ἀνθρωπότητος, οὐκ ἐνεργεῖα κατὰ τοὺς ἄλλους χριστοὺς ἀγιαζουσα, παρουσία δὲ ὅλου τοῦ χριόντος· ὁ αὐτός οὖν ἢ τε χρῖσις καὶ ὁ χρίων ἦν, ἢ τε θέωσις καὶ ὁ θεοποιῶν· δι' ἑαυτοῦ ἔχρισεν ὡς ἠθέλησε τὸ ἡμέτερον φύραμα, δι' ἄφατον φιλανθρωπίας πέλαγος».

Ἔκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7. Περί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος συλλογιστικὴ ἀπόδειξις.

Δεῖ δὲ τὸν Λόγον καὶ Πνεῦμα ἔχειν· καὶ γὰρ καὶ ὁ ἡμέτερος λόγος οὐκ ἄμοιρός ἐστι τοῦ πνεύματος. Ἄλλ' ἐφ' ἡμῶν μὲν τὸ πνεῦμα ἀλλότριον τῆς ἡμετέρας ἐστὶν οὐσίας· τοῦ ἀέρος γὰρ ἐστὶν ὀλκή καὶ φορὰ εἰσελκομένου καὶ προχεομένου πρὸς τὴν τοῦ σώματος σύστασιν, ὅπερ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐκφωνήσεως φωνῆ τοῦ λόγου γίνεται τὴν τοῦ λόγου δύναμιν ἐν ἑαυτῇ φανερούσα. Ἐπὶ δὲ τῆς θείας φύσεως τῆς ἀπλῆς καὶ ἀσυνθέτου τὸ μὲν εἶναι Πνεῦμα Θεοῦ εὐσεβῶς ὁμολογητέον διὰ τὸ μὴ εἶναι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ἐλλιπέστερον τοῦ ἡμετέρου λόγου, οὐκ ἔστι δὲ εὐσεβές ἀλλότριόν τι ἔξωθεν ἐπεισερχόμενον τῷ Θεῷ τὸ Πνεῦμα λογίζεσθαι ὡς καὶ ἐφ' ἡμῶν τῶν συνθέτων. Ἄλλ' ὡσπερ Θεοῦ Λόγον ἀκούσαντες οὐκ ἀνυπόστατον οὐδὲ ἐκ μαθήσεως προσγινόμενον οὐδὲ διὰ φωνῆς προφερόμενον οὐδὲ εἰς ἀέρα χεόμενον καὶ λυόμενον ᾤθημεν, ἀλλ' οὐσιωδῶς ὑφειστώτα προαιρετικόν τε καὶ ἐνεργόν καὶ παντοδύναμον, οὕτω καὶ Πνεῦμα μεμαθηκότες Θεοῦ τὸ συμπαραμορτοῦν τῷ Λόγῳ καὶ φανεροῦν αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν οὐ πνοὴν ἀνυπόστατον ἐννοοῦμεν — οὕτω γὰρ ἂν καθαιρεῖται πρὸς ταπεινότητα τὸ μεγαλεῖον τῆς θείας φύσεως, εἰ καθ' ὁμοιότητα τοῦ ἡμετέρου πνεύματος καὶ τὸ ἐν αὐτῷ Πνεῦμα ὑπονοοῖτο— ἀλλὰ δύναμιν οὐσιώδη, αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς ἐν ἰδιαζούσῃ ὑποστάσει θεωρουμένην, ἐκ τοῦ Πατρὸς προερχομένην καὶ ἐν τῷ Λόγῳ ἀναπαυομένην καὶ αὐτοῦ οὔσαν ἐκφαντικὴν, οὔτε χωρισθῆναι τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐστὶ, καὶ τοῦ Λόγου, ᾧ συμπαραμορτεῖ, δυναμένην οὔτε πρὸς τὸ ἀνύπαρκτον ἀναχεομένην, ἀλλὰ καθ' ὁμοιότητα τοῦ Λόγου καθ' ὑπόστασιν οὔσαν, ζῶσαν, προαιρετικὴν, αὐτοκίνητον, ἐνεργόν, πάντοτε τὸ ἀγαθὸν θέλουσαν καὶ πρὸς πᾶσαν πρόθεσιν σύνδρομον ἔχουσαν τῇ βουλήσει τὴν δύναμιν, μήτε ἀρχὴν ἔχουσαν μήτε τέλος. Οὕτε γὰρ ἐνέλειψέ ποτε τῷ Πατρὶ Λόγος οὔτε τῷ Λόγῳ Πνεῦμα.

Ιωάννου Χρυσοστόμου, Ομιλία πρὸς τὴν εξορίαν 1-2, PG 52, 427:

«Ἡ Ἐκκλησία οὐρανοῦ ἰσχυροτέρα· Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι. Ποῖοι λόγοι; Σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ μου τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. β'. Εἰ ἀπιστεῖς τῷ λόγῳ, πίστευε τοῖς πράγμασι. Πόσοι τύραννοι ἠθέλησαν περιγενέσθαι τῆς Ἐκκλησίας; πόσα τήγανα; πόσοι κάμινοι, θηρίων ὀδόντες, ξίφη ἠκονημένα; καὶ οὐ περιεγένοντο. Ποῦ οἱ πολεμήσαντες; Σεσίγηνται καὶ λήθη παραδέδονται. Ποῦ δὲ ἡ Ἐκκλησία; Ὑπὲρ τὸν ἥλιον λάμπει. Τὰ ἐκείνων ἔσβεσται, τὰ ταύτης ἀθάνατα. Εἰ ὅτε ὀλίγοι ἦσαν, οὐκ ἐνικήθησαν, ὅτε ἡ οἰκουμένη ἐπλήσθη εὐσεβείας, πῶς νικῆσαι δύνασαι; Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι. Καὶ μάλα εἰκότως· ποθεινότερα γὰρ ἡ Ἐκκλησία τῷ Θεῷ τοῦ οὐρανοῦ. Οὐρανοῦ σῶμα οὐκ ἀνέλαβεν, Ἐκκλησίας δὲ σάρκα ἀνέλαβε· διὰ τὴν Ἐκκλησίαν ὁ οὐρανὸς, οὐ διὰ τὸν οὐρανὸν ἡ Ἐκκλησία».